

Napút-füzetek

69.

Búzás Huba – Suhai Pál

A tükröd én vagyok, nézd

Levélesszék, 2006–2009

Előszó

Megismerkedésem Búzás Hubával Deák László jóvoltából az Írószövetség éttermében történt 2005-ben, Huba ekkor éppen hetven-, én hatvanéves voltam. Mindjárt meg is lepett, hogy ő, az idősebb már ismert engem (verseimet), én csak a nevét tudtam hibátlanul („hosszú ú-val!”) a noteszomba írni (amiért helyben dicséretet is kaptam tőle).

Akkor még nem tudtam, hogy Búzás Huba, a költő a titkos aszkéták és életigenlők kámzsátlan rendjébe tartozik. Első verseinek megjelenését hosszú csönd követte: polgári foglalkozása társas magányában és némaságában csaknem negyed évszázadot vezekelt, csak azért, hogy levegőhöz jutva megszólaltathassa egy elfeledett-eltemetett élet jeltelen emlékeit éppúgy, mint a jelenlét örömteli és tragikus dimenzióit.

Második kötete, a 2003-as *Napranéző*, melyet 2006-ban postai úton juttatott el hozzám Veszprémből (ahol él), igazi meglepetés volt a számomra. Nagy élmény, melyre elismerő s költészetét jellemző levélben válaszoltam. Innen, e levél megírásától datálom barátságunkat és levelezésünket. Ebben néhány magánéleti híradás mellett főleg az irodalom és a művészetek kérdéseiről folytattunk-folytatunk eszmecserét. Mintha csak Szerb Antal és az általa alapított Irodalomtudományi Társaság mottója teljessédnék be rajtunk: *„Irodalomszereket, barátság”* – ez lehet a mi kapcsolatunk s alábbi, válogatásban közreadott levelezésünk lényege is.

Suhai Pál

Suhai Pál írásaira 2004-ben Deák László hívta fel a figyelmemet, majd – emlékezetem szerint – a következő évben mutatott be az akkor már ismert nevet szerzett költőnek. Elmélyült barátság, levelezési kapcsolat alakult ki közöttünk. Ennek során mindvégig meggyőződhettem Suhai Pál széles körű irodalmi műveltségéről, kivételes intelligenciájáról, emberi kvalitásairól, valamint – nem utolsósorban – kreatív szellemiségéről, kiváló kifejezőkészségéről, írói elhivatottságáról és tehetségéről.

Jut eszembe: jelen lehettem 2011 őszén Suhai Pál egy fontos – Bábeli adományok című, irodalmi leveleket, esszéket, kritikákat tartalmazó – kötetének bemutatóján, miáltal reám is nem várt figyelem szegeződött huszonhárom évi hallgatásom ellenére. Hisz e kötetben nem kevés oldalt foglalnak el hozzám intézett levelei. S a bemutatón – mialatt Szondi György és Mátyus Aliz méltatták Pali írásművészetét – az irodalom (ezen belül a magyar irodalom) kontinuitása, növényyszerű fejlődése foglalkoztatott mindjárt a kötet Kenyeres Zoltánhoz íródott legelső levele kapcsán. Mert a címzett neve nyomban Weöres Sándornak Kenyeres Imréhez – lám csak: Kenyeres Zoltán apjához! – írt, nem kevésbé emelkedett hangú leveleit idézte emlékezetembe. Ezek egyikeben – 1944 telén – Weöres éppen a líra új irányját fogalmazta meg: „a mai költészet szükségszerűen csakis orpheusi lehet, vagyis a realitással nem a felületen, nem a jelenségekben találkozhatik, hanem csak a felső szférában:

---

a dolgok szubstanciájába [!] kell hatoljon, belülről élje át a dolgokat; ne 'valamiről', hanem 'valamit' beszéljen. Illetve ne is beszéljen, hanem zengjen, mert az ember 'valamiről' beszél és 'valamit' énekel." Uramisten! Magunk is e kontinuitás részei lettünk?

Búzás Huba

Levelek

Budapest, 2006. május 31.

Kedves Huba! Igazi meglepetés és öröm volt köteted, a *Napranéző* kézhezvétele – gondoltál rám. Hát még az olvasása: elejétől a végéig, egy ültő helyemben, s oda-vissza is, s utána még a mazsolázgatás, a nassolás. Még a „posztmodern” utószó is milyen remek – ki ez az ember? És milyen jók a versek, milyen széles hangulat-skálán mozognak a vulgáris-ironikustól egyetlen lendülettel csak a magasztosig – állandó mozgás és meglepetés: a megformálás ezt konok következetességével, a saját és sajátos versforma majdnem (de szerencsére nem) kizárólagos egyöntetűségével, pontosabban: a nyelvi megoldásoknak az ebben a majdnem monotonában nyíló fantasztikus gazdagságával és ötletességével éri el. S aki eléri: egy nyelvteremtő fenomén, aki a kifejezést a képekben a képtelenségig játszva képes feszíteni. Semmi izzadságszag. S maga a versforma, e Búzás-sonett önmagában is. Micsoda cizellált remek. Milyen magasra teszi a lécet az ugrónak – semmi lazaságot nem enged. És mégis feszes és oldott. Igazi formaművészet (is) ez.

Szóval le a kalappal, elvárásoltál, kedves Huba. Gratulálok és köszönöm az ajándékot. Nem állítom, hogy nem fogok ezután is rájárni veled szembeni gyöngeségemben. Telhetetlenségemben pedig még többet is kívánok: újabb verseket-köteteket.

És barátsággal üdvözöllek: S. Pali

*

Veszprém, 2006. június 6.

Palikám, kedves Barátom! Miután sokáig foglalkoztatott a veled – veletek – való emelkedett tárgyú beszélgetés élménye és a nem kisebb élmény, a Kísértetek kora olvasása, gondoltam, magam is elküldöm szerény kötetecskémet. Megvallom, nem számítottam ekkora és fölöttébb őszintének ható, nem kevésbé hozzáértő, szakavatott elismerésedre. Köszönöm. Köszönöm, mert megerősítesz annak az útnak a helyességében, amelyet választottam. Számítok további gondolataidra, véleményedre, pallérozó észrevételeidre.

(Akire rákérdeztél, utószóíró, Németh István Péter /1960/ irodalomtörténész, műfordító, költő, utolérhetetlenül üde verseket ír, forrás-tisztaságú lélek a Parnasszuson.)

Egymásra hangolódásunk okait kutatva, Palikám, folyamatosan foglalkoztat költészeted. Keresztül-kasul olvasom verseidet, és amellet, hogy a legteljesebb mértékben egyetérték a köteted hátsó borítóján írt szép összegzéssel, ami e költészet nyilvánvaló lényegét, értékeit, szépségét illeti (érzékeny adóvevővel rendelkező valaki írhatta), további sejtéseim vannak. (Amint magam is nekiütődtem magányod sziklatömbjének, egy gondolat vérzi át a levegőt.)

Tudatos vagy öntudatlan művészi törekvéseink kapcsolhatnak – legalább részben – össze. Igaz ez még Deák Laci vonatkozásában is. (Sok versére gondolok, de pl. említem: A gyarló esélyből az Episztolákat, a fojtatásból a Szonáta délelőttre vagy A szólamra hangolódva címűeket.) Hosszabb idő távolából ugyanis későbbi megítélésünk, egy nemzedéknek tekintve valahányunkat, felismeri majd ezt az önkéntelenül érzett és ma még csak körvonalában ki-tapintható törekvést. Mi ez?

Minden vers keletkezésének célja, hogy forma legyen. (Görögül *idea*, latinul *forma*.) Az „ihlet” ún. *egység-érzete* (a kompozíciós érzés) bizonyítja, hogy a leendő vers forma-képzete a költőben előzetesen létezik, hamarabb felmerül, mint a vers alakot öltene. A költő nem csupán gyermekkori elfelejtett emlékek, fantázia-képek, tanultak stb. alapján alakítja ki – később – a formát (formakincset), azokat a formákat, melyekhez vonzódik, melyeket magáénak érez, tud, hanem génjeiben hordozza ősei „*ösképeit*” a formák formájáról; ezt, ezeket az ideákat üldözi, akárhányszor alkot.

Vannak tehát velünk született formák, „a formák formái”, vagyis a valóságban fellelhető formákon túl a lélek ősi-mitikus formakincse.

Azt hiszem, ez a művészeti nativizmus alapvetése. Persze ez – mint minden más is – nem minden előzmény nélkül való. Pl. Aquinói Tamás is tudta már – a művészi ideákról vallott nézetei között ír erről –, hogy „*valamely dolog formája, amely rajta kívül létezik, kétféle lehet: vagy a mintája, vagy az elve. Mindkét esetben fel kell tennünk az ideákat.*” Vagy pl. ami engem illet: *szellemi előzményként fogadom el az ún. „neoterikus költői iskolát”, amely az alexandriai költészet nyomán főleg a kisebb (lírai) műfajok művelését tűzte célul. Művelői (pl. Catullus) a könnyed és csiszolt előadásmódra törekedtek.*

A nativizmus megerősítést nyer korunk modern gén-tudományos megállapításai révén. Aligha járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy ez az oka a különbözőségeknek, hasonlóságoknak, azonosságoknak, ami az egyes korok, tájak más-más generációinak tulajdonságait, törekvéseit, jellemzőit illeti.

A mi nemzedékünk költőinek legjobbaira jellemző ismérvek: valamiféle csendes szemléleti, szerkezeti és nyelvi formaváltozás (forradalom?) a költészetben (művészetben). Nincs helyem most ennek részletezésére. Az egészet csak azért említem, mert *szellemi-érzelmi-spirituális összetartozóságunk, rettentő különbözőségeink ellenére is nyilvánvaló. Továbbá azért is mondom, mert időm fogytán, nem érek rá mindezzel elméleti síkon foglalkozni; értekezéseket nem írok, és nem teszem közzé a művészeti nativizmus kiáltványát sem (szürrealista mintára). Annál inkább sem, mert a nativizmus jellegében-lényegében más, mint a többi irodalmi-művészeti irány volt. Valamennyi irodalmi-művészeti irányban – korábban – volt (van) valamennyi esztétikai részlet-igazság: az alapgondolat magva. Ennek túlhangsúlyozásával, kizárólagos követelménnyé tételével vált „izmussá” egy-egy újabb művészeti irány. A nativizmus más.*

Egyetérthetünk Szabó Lőrincel (aki csak lelke mélyén maradt *expresszionista*) a legtöbb állítását illetően. Azt mondta ugyan, és ez így igaz, hogy az *igazi mondanivaló* akkor születik meg az öntudat számára, amikor megszületik a témát pontosan tartalmazó szó, szócsoport, az *expresszió*, ám ne tartozunk egyféle „izmushoz”, mert...

„Minden irány-meggyőződés egyforma lendítőerő, ugyanakkor egyforma börtön, s egyik sem mérhető össze a szabadság, az önállóság szellemi erejével.” Ne szimplifikáljuk egy elméletre az életet (a művészetet, az irodalmat). „Az ilyen irányrajongók úgy tesznek, mint a vallásos emberek: dogmatikusan tagadják egymás istenének létezését” – így Szabó Lőrinc.

Reá hivatkozással is mondom: a nativizmust nem tekintem az előzőektől eltérő újabb istenhitnek (irány-meggyőződésnek), hanem „sok-istenhit”-nek, a születésüinktől magunkkal hozott érzés-komplexumnak, amely biológiai és szellemi génjeink parancsára örök, egyetemes esztétikai értékrendben, ősi formakultúrában gyökerezik, melynek újabb és újabb megjelenése, színkavalkádja voltaképpen régi; az emberi, művészi csoda állandó fénytörése és tűzijátéka.

A mi költő-nemzedékünk tudva vagy tudatlanul összegző, szintézisre törekvő, az előző izmusok vívmányait megtartani törekvő szellemi csoportosulás; mindenből a legtöbbet, legjobbat akarjuk, azonosságainkat, különbözőségeinket génjeinkben hordozzuk, amikor új és egyéni formákat teremtünk. Te is, Palikám; amikor ezt olvasom méltatód tollából: „szándékot rejtő modernség, valamint a nemes hagyományokhoz szorosan kapcsolódó művészi igény egyként hatja át versvilágát”, mélységesen igazat adok. Sok istenem van, de mind magamban, így aztán egyedül vagyok. Ezért is fontos, „magányos kötőmböm”, néha-néha, hogy nekiütődjem sziklafaladnak. A legközelebbi viszontlátásig barátsággal ölel: Huba

*

Budapest, 2006. szeptember 18.

Kedves Huba! Most vettem kézhez leveled, igyekszem minél előbb válaszolni rá, leginkább a „nativizmussal” kapcsolatos gondolataidra. Körülményeimről most nem beszélek, legfőjebb annyit, hogy diószüret előtt állok, s túl vagyok már (talán képletesen is) a nyári befőzéseken. Nem fogod elhinni, de még Londonban is szilvalekvárt főztem: London, Hampstead suburb. Itteni élményeim közül, ha nem is a legnagyobb, de ez volt a leggroteszkebb.

Majdnem ilyen groteszk engem szaktekintélynek beállítanod. Tüskés Tibor persze igen, ő az, éppen ezért lehet, hogy szóba se állna velem. Csak neked juthat eszedbe ilyesmi. De megengedem, s ha Te mondd, el is hiszem. Versseiddel s köteteid már világosan kirajzolódó elméleti támasztékával, a „nativizmus” teóriájával jogot szereztél rá.

Legutóbb is csillogtál-villogtál vele.

Nézzük meg hát azt a híres születést! „Poeta non fit, sed nascitur.” Számomra értelem e latin közmondásban nem még, hanem már van. Értelmét kapja, s bármilyen meglepő is, attól, ami látszólag olyan távol áll tőle. A mai modern önámítástól. Egy olyan korban, amely egyéniséget ígér, de a mindenkori divattal szabványos egyenruhákba öltöztet. Egykönnyen lecserél, s még jó, ha second hand termékként, tucatárúként meghagy valahogy. Egy ilyen világban értelmet kap a külön hajlam. Ilyen viszonyok között át nem ugorható saját árnyékkal rendelkezni: luxus, éhség és kíváncsi. A születése. Ennek rangját persze nem osztály és kiváltság adja: csakis a személy maga. Újabb kori igények nyomására, itt, Nyugaton, valami hasonló fogalmazódik tehát, mint amit Kelet tao, világtörvény, kozmikus tudattalan és ehhez hasonló címén már évezredek óta propagál.

Egy mai zen mester, D. T. Suzuki könyvében pl. ezt találom: „Az élet művészenek [...] nem kell kilépnie önmagából. Minden anyag, minden eszköz, minden hozzáértés vele van születése pillanatában, vagy talán már előbb is.

[...] Felületes értelemben természeti ember, egyenesen a természetből lép ki, a modern civilizált ember agyonbonyolított ideológiája nélkül. De milyen gazdag a belső élete! Hiszen közvetlen összeköttetésben áll a nagy tudattalannal." Amit Suzuki doktor „nagy tudattalan” néven aposztrofál, az nálad, kedves Mesterem, nem más, mint a születésünkkel, génjeinkben adott meghatározottság. Aki pedig erre építi életét és tevékenységét, az valamilyen értelemben művész: az élet és a szavak művésze.

A születés persze, s ezt már én teszem hozzá, nemcsak adottság. Feladat is. Követelmény-jellege van. Posztulátum, melynek kívánságait egy életen át teljesíteni kell. Nem feltétlenül a befejezett múlt eseménye: van, akinek „egész élet a születése”. És itt ismét idézhetek, ezúttal Erich Frommtól, aki a lelki egészségről szólván beszélt az anyaméh, az anyamell, az anyaföld által jelképezhető paradicsomi egység halálos vonzásáról, arról a veszélyről, amely az embert a beléjük veszés regresszív, néha agresszív, gyakran patológias állapotába döntené. Az egészséges, a felnőtt embert a másik válasz jellemzi: a köldökzsinórt újra meg újra elvágva „megszületni teljesen, odáig fejleszteni az ember tudatosságát, értelmét, képességét a szeretetre, hogy felül tudjon emelkedni egocentrizmusán, és új összhangra leljen, új egységbe forrjon a világgal.” (Mindkét idézetet a *Zen buddhizmus és pszichoanalízis* című 2006-os Helikon-könyvből vettem.)

Nem folytatom. Ennyi talán már sok is egy érzékeny kebelnek. Élj vidáman, Barátom, további jó születést: Pali

*

Veszprém, 2006. október 13.

Kedves Palikám, Barátom, nem könnyű leveleidre válaszolnom, gondolatoktól terhesek (objektív ok), az én fejem pedig ellentmondásokkal van tele (szubjektív ürügy). Mégis, időről időre önostorozásokkal gondolkodásra kényszerítem magamat, hogy magas elvárásodnak úgy-ahogy megfeleljek.

Irod, Barátom, hogy körüljártattalak alkotói műhelyemben. Örömmel teszem olykor, mert ez is egy módja az ön-tisztázásoknak, e módon csakugyan sok és nagy okosságokat is mondogathatunk egymásnak, bár tartok tőle, hogy az alkotói folyamatok legmélyén lappangó titkoknak aligha lehetünk tudói. Emiatt – bevallom – szívesebben térek vissza a gondolatosságok birodalmából – iszonytató óceán ez is! – az „érzéki-életteli pillanatnyiságok” kies öbleibe, mert sosem értelmünk meglepetései azok, amelyek művészi hatásokat keltenek bennünk, hanem az érzékletek, hiszen mindig az érzelmek, látomások és indulatok titkos mélyéből alkotunk. Művészi munka csakis induktív, érzéki elemekből jöhet létre, hisz csak az képzelhető el, ami érzékelhető, csak az élhető át, ami érzelmi forrósággal, gátlástalan őszinteséggel íródott. Ezért nemcsak a nativizmus elméleti igazolására jó példa Kisded ballada c. versed (az Európa elrablása is), hanem a most általam állítottakra is, hisz a hordozott súlyos filozófiai gondolat érzéki képekben jelenik meg a versben: az ember mint hangya vagy mint gyufáskatulyákban szívszorongva sorsukra váró pálcika-emberké soka-sága – tragikusan szép szimbólum-alkotás. Ezekből az „érzéki-életteli pillanatnyiságok”-ból, pl. Sorbanállás c. versedből is, kinyílik az a végtelen, amit József Attila mond (idézted leveledben: „a műalko-

---

---

tás határolt végtelen”). Ekképpen is igaz tehát a felismerés, amiről szintén írsz, azaz „nálunk” a parttalanság kerülése, a kifelé zárt, befelé nyitott, végtelen világ. Igen, a túl az innennel e módon is találkozik, tótágas ez, valóban jól látod költészetemet dinamikájában, e görbült térben, viszonyvonatkozásaiban. Magam is épp erre utalok talán Délután a Krigliben c. versemben (Kávéillat c. kötet 54. old.): „és újabb görbületbe hajlik a téridő”.

Ha már itt tartunk, íme, küldöm kérésedre első megjelent kötetemet, a Kávéillatot. (Csakugyan egyetlen példányom maradt; az utolsó előtti Deák Lacinak küldtem, az utolsó adható a tiéd, Palikám. Formailag nem tartom oly mértékben csiszoltnak, mint a Napranézőt vagy a Hajnali tótágasokat, de már talán-tán fölfedezhető ebben is az a mérhetetlen vágy, ami folyton úz: egyéni látás, másféle forma, új nyelv, ami csak engem jellemez; az a markáns, állítólag férfias hang, amelyről korábban egy-két kritikussom már szólt.)

Egyszóval olyan „életleti pillanatokot” törekszem megragadni „érzéki” szavakkal, amelyek kifejezik közérzetünket, mely bennem egyéni. Ez az örök, színes, kolorit ragyogást szomjúhozó befejezetlenség, az egyre újabb szellemi (és egyéb) kalandok utáni kielégíthetetlen vágyam követelte az újszerű szemléleti, szerkezeti és nyelvi formát, amelyről legutóbbi levelemben részletesebben írtam. Mint művész szellemi leopárdnak érzem magam; ha nem téphetem szét magamban a világot, látomásokat, ha nem „falhatok”, belepusztulok.

Elragadtattam magam? Hát jó. Beszéljünk hétköznapiságokról is; noha már a mezopotámiai sámánok is tudták, hogy kölest termelni az Euphrátesz partján együgyűeknek való foglalkozás.

Köszönöm, hogy vállalod könyvbemutatómon közreműködésedet. Helyes lenne, ha veszprémi utazásotokat Deák Lacival egyeztetnétek; szintén – mint kiadóm – jelezte részvételét. (Lacit is szeretem, nagyra tartom, boldog vagyok, hogy összetalálkoztunk.)

Köszönöm, Palikám, hogy leveled mellékleteként küldted válogatásodat, sokat segít majd válogatott verseim összeállításánál. Köszönöm és persze örömmel tölt el, hogy a szavak művészeinek tartasz, mert ez összecseng László József megállapításaival, aki a Hévíz c. művészeti és művelődési folyóirat idei 1. számában „A szavak dimenziói” címmel írt szép kis tanulmányt költészetemről – meggyőződésesem ugyanis, hogy Tüskés Tibor mellett igenis a Te szakavatott hozzáértésed az, amely állandó vívódásaim közepette iránytűm lehet, segítheti tájékozódásomat. Hisz hiába van az alkotóművésznek többnyire szilárd esztétikai értékrendje, önmaga saját műveinek objektív megítélésére alig képes. Hiába tudja – mint Valéry –, hogy a költészet „nyelven belüli nyelv”, hogy az új líra lényege nyelvezetében van, nem biztos, hogy sikerül épp a műben elkerülnie a köznapi sekélyességet, ugyanakkor a félrebeszélés örületét. Sajnos, alig van valóban képzett műelemző, vagy ha van, nem Búzás Huba költészetével foglalkozik. Noha e versekre is ráférne a belterjesebb műelméleti analízis, a költői technikától a stilisztikai vonatkozásokig. De ki törődik manapság azzal, hogy mit ér egy költői mű kompozíciója! Bárki rámutat-e napjainkban – akármely irodalmi folyóiratban – arra, hogy valamely alkotásnak van-e vagy nincs kompozíciója; hogy minél tökéletesebb, tisztább és gazdagabb a mű „tagolódása” – mint egység és kibontakozás –, annál magasabbra kell értékelni a művet? Senki. Holott tudjuk – olvastam valahol,

---

általában mindig és mindent olvastam valahol –, hogy a vers szerkesztett emóció, a külső valóság egy darabjával szemben megnyilvánuló emocionális magatartás (érzelmi bomba). Ismerjük a művel szembeni különféle követelményeket is, hogy a mű legyen szabatos, beható, jelentős, konkrét, összetett, affektív, kolorit, eleven, alakszerű, stb. Ez az utóbbi az alaki elv: a költői mű megjelenése alakszerű legyen! Beriger mondja a Poesie und Prosában (1943-ban), hogy a verses forma és az a feszültség, amely benne és a logikai elem között fennáll, legérzékenyebb, legtisztább kifejezése a költészetnek. (Ami persze nem jelenti azt, hogy a próza nem lehet költői.) Ez az egyik oka annak, hogy a műalkotás mindig többet képvisel önmagánál: az emberi lét csak szimbolikus formák útján fejezhető ki. Mert a költő különös erő-tényezők hordozója (archaikus-ősi lelki ereje van): eredendően – sokan és sokszor mondták már – léleklátó, a szavak mágusa, varázsló, sámán. Múltja, amelyből építkezik, nem mennyiségi fogalom, hanem „lelki dimenzió”. Jung írta valahol: „aki ős-szimbólumokban beszél, az mintha ezer hangon szólna, amit leír, fel is emeli az egyszerű és mulandó szférából az örökkévalóságba”. Költő az – szerintem –, aki nemcsak érzi, de kifejezni is tudja, amit a filozófus csak gondol. Én például azért írok, hogy megmártózhassam a szépben, ebben a különös valamiben, amely nem a valóságban van, nem is bennünk, hanem a valóság és az Én viszonylatában. És az a legnagyobb képtelenség, hogy ezt a valamit műalkotásaimban magam is képes vagyok – állítólag – megteremteni, miközben fürdök a gyönyörben, mint a leopárd a vérben. Csak épp arra kell ügyelnem, hogy ne ordítsak nagyobbat a kelleténél. Mert a líra lelke a szavak színeinek, árnyalatainak különleges vegyítése: miáltal egy-egy hang andalíthat vagy fölrobbanthatja érzeinket. Ekként a mű az ember tudatalattijából – e kúp nélküli vulkánból – előtörő füst (pipál a vulkán), vagy forró láva, az okszerű véletlenek törvényei szerint alkotott ritmikus egység: a képzelet látomásaiban megjelenő érzések, indulatok, hangulatok kompozíciója.

Palikám, még egy utóiratodra kell válaszolnom, hogy érdekel-e gyermekversköteted. Nemcsak érdekel, de örömmel olvasnám, szívből gratulálok hozzá! E-mailem is van, attól tartok azonban, hogy mivel 1995-ös évjáratú a számítógépem, a tárolókapacitása – bebizonyosodott már – oly mértékben szűkös, hogy képtelen fogadni tetemesebb küldeményt. A levelesládám pár oldal után megtelik, sajnálom, pedig legutóbb nagymértékű selejtezésre is sor került.

Hanem most látom, elment a délután és már ez a lap is megtelt szószárkodásaimmal, legközelebb fegyelmezettebb leszek.

Baráti szeretettel ölel: Huba

*

Budapest, 2007. január. 19.

Kedves Huba, most olvastam valahol (valami nyelvészeti traktátusban?), hogy a felkiáltójeles megszólítás németes hagyományhoz kötődik, szemben az általad is alkalmazott francia vagy angol, folyamatos írású, felkiáltójelet nem használó gyakorlattal. S hogy az ilyen vagy olyan megoldásban kulturális szimpátiák is rejlenének. Ez utóbbit én már nehezen tudnám visszaigazolni, mindenesetre most, leginkább a Te példádát követve, kipróbáltam ezt a másféle írásmódot.

Praktikusan könnyebb, hiszen megspórolunk egy felkiáltójelet, egy nagybetűt, és a papírból is, ha akarunk (én nem!) egy teljes sort. Azt persze nem érzem, hogy a szívem most franciábbul dobogna. Búzásabban azonban igen. Lehet, hogy ezután már mindkét szívemet használhatom? (Nem tudom, mit szólna ehhez Barnard professzor – talán még emlékszel a nevére, ő volt az első szívátültetések kivitelezője!)

Komolyra fordítva a szót, kezd bennem földerengeni, hogy a fönti „badarságokat” talán nem is nyelvészeti cikkben, hanem egy nagyszabású regényben olvastam. Talán ez utóbbi jelző nem is elég kifejező rá, legalábbis jelenleg így gondolom, vagyis hogy csúcs, sőt a csúcsok csúcsa ez a regény, ha lehetne ezt még fokozni, akkor a „sőt”-öt is fokoznom kellene, így: sőtőbb, sőt legsőtőbb. Itt megállok. A regény szerzőjét biztosan nem kell neked bemutatnom, Hermann Brochról beszélek: a *Vergilius halálát* már évtizedekkel ezelőtt olvastam tőle, most pedig *Az alvajárókat*. Ennek 3. kötete ragadott torkon leginkább. Nem tudom, olvastad-e. Hatalmas ívű, történetfilozófiai igényű regény ez, amely műfajilag (regényműfajilag) minden terhelést kipróbál, a hagyományos narrációjú részekről a belső monológok alkalmazásáig, illetve a „szabályos”, cselekményes regénymegoldásokról a nagyon is jó költemény-fejezeteken át a rendszeresen visszatérő, s a külön „könyvbe” gyűjthető s egyáltalán nem fikcióként olvasható (s olvasandó?) esszéig. Természetesen ezek az író tolla alatt mind egymásba épülnek, egyetlen nagy cselekménysor részei. Broch mondanivalója pedig (bár Zweig citált művéhez hasonlóan az ő regénye is az első világháború témáját állítja középpontba) ma is aktuális, sőt, talán aktuálisabb, mint valaha volt. Erről persze, sajnos, nem a regényíró tehet, arról ti., hogy a nyugati civilizáció szép új világában elszabadult az ész, a társadalomban önálló és külön logikájú részrendszereket képez (pl. a gazdaságit vagy a katonait), s ezek valamelyike időnként hihetetlen radikalitással és rigiditással maga alá gyűri az életvilág egészét. Én ezt a képet a magam kis miniatúrájával még meg is toldanám: ma már ott tartunk, hogy mindegyik önállósult és elszabadult rész maga alá gyűri az összes többit (és az egészét). Mindennek persze folytatása is van. Az így terrorizált animális az emberben, mintegy a sarokba szorítva, üldözője ellen fordul, maga is „elszabadul”, immár a legnyilvánvalóbb szörnyszülött bestia képében. Broch regénye nemcsak kérdéseket tesz föl, hanem választ is ad ezekre, ilyen értelemben regényének legalábbis befejezése egy kicsit utópisztikus, logikailag azonban ez kikerülhetetlen, hiszen „megoldásának” platóni ideájára épül (s csak erre épülhet) kritikája. Kényes a dolog, hiszen kritikai attitűd valamilyen idealitás képze nélkül el sem gondolható, viszont arról is vannak már bőséges és több mint sajnálatos tapasztalataink, hogy mivel jár, ha egy ilyen (bármilyen) idea maga is „elszabadul”. Broch azonban ezt is tudja, s csak mintegy a szív ábrándjaként, tehát igazi utópiaként, macskakörmök között beszél róla.

Brochról ennyi talán elég is. De még mindig irodalomról, ezúttal sajátosan ökológiai nézőpontból! Balog János professzor neve jut eszembe, aki tudományos pályafutását az atkák tanulmányozásával kezdte. Első ránézésre nem tűnik nagyszabású témának. De ha azt vesszük, hogy az atkáknak kiiktathatatlanszerepük van az élet nagy körforgásában, egyszerre megnő a tiszteletünk irántuk. Ők bontják le a le- és elhullott szerves anyagot, amellyel ugyanakkor

---

előkészítik a talajt a növényi élet (és a rá épülő magasabb formációk) folytatásához. A napokban a neoavantgádról olvastam (kézbe vettem néhány kötetét is), s bár látnom kellett, hogy én ilyesmire több okból is képtelen lennék, ezen irány vagy még inkább magatartás jelentőségére hívta fel a figyelmemet. A fontosságát kellett megállapítanom. Ui. a neoavantgárd radikális szkepticizmusa és nyelvkritikája, a művészet „elefántcsonttornyával” szembeni ellenérzése (elnézést a profán hasonlatért) az atkákéhoz hasonló szerepet játszik, s fontos láncszeme a nagy körforgásnak. Csak itt a költészetéről van szó. A „neónak” ez a radikalizmusa minket is tanít, bármennyire is különbözzenek törekvéseink egyébként az övékétől, ti. saját nyelvhasználatunk szigorú kontrolljára, ha kell, megtisztítására. Semmiféle purizmusnak nem vagyok ugyan híve, de némely tisztogatás tanulságait látom, és a saját hasznomra fordítani is igyekszem. S ha így gondolom, miért ne virágozhatna az én kedvemért is száz virág?

S a Te kedvedért is, természetesen. Ölel barátod: Pali

*

Veszprém, 2007. január 28.

Palikám, drága Barátom, tisztelem szorgalmadat az írás – ezen belül a levélírás – terén, azt is, hogy kopogtatod betűidet számítógépeden, követnélek tán, ha lennék oly szorgalmas, mint Te, vagy lenne rá időm; nekem azonban időmegtakarításnak tűnik, hogy kézírással rovom a kilométereket, bocsáss meg érte.

Hermann Brochról írsz leveledben; a név nem ismeretlen előttem, megvallam azonban, hogy említett műveit nem olvastam. Ez okból nyomban leadtam megrendelésemet kedvenc antikváriusomnak, szerezné be, ha tudja.

Apropó: antikvárius! Író-olvasó találkozózt rendez számomra boltjában – ideális környezet – febr. 13-án. (Hasonlóra került sor a közelmúltban a balatonfüredi könyvtárban, ahol összejöttek kb. harmincan; Kellei György író, újságíró beszélgetett velem, eladtunk 5 /azaz öt/ Hajnali tótágasokat is.)

Ami pedig az atkák világát és a neoavantgárdot illeti – találó párhuzam, nem lebecsülendő. Funkciójuk pedig nélkülözhetetlen, minden további kibontakozás, újjáéledés biztosító. Régóta tudjuk: az új stílus a meglévő formakincsből egyes elemek kiemelése, uralkodó kifejezési formává tétele, a régi módosítása, variálása, elemeinek kombinálása. Emiatt az egyes stílus-korszakok általában rövidek. Jelentőségük nemcsak az, hogy némely vívmányaik megmaradnak, hanem az, hogy lebontják egy-egy új korszak másféle szemléletmódja, kifejezésformái előtt a régi gondolat-sémák gátjait. (L. atkák!) E folyamat az egyes alkotóművészek esetében sincs másként. A zeneköltő pl. a amikor új melódiákat komponál, nem új dallam-formációkat talál ki (pláne nem új hangoakat), hanem a már kitaláltakat szerkeszti képzelete segítségével újjá. A teremtő képzelet nem új képzeteket alkot, hanem azokat az elemeket, amelyek már korábban is léteztek, olyan új kapcsolatokba hozza, amelyek révén a produktum relatíve újként jelenik meg. Ez érvényes szóalkotásaimra is.

Valaki már leírta egyszer, hogy minden valamirevaló művész végighalad pályája során az őt megelőző korok stílusirányzatain, mielőtt eljut önmagához. Így igaz; végighaladtam én is – pl. hallgatásom éveiben –, csak éppen óvakodtam leírni mondandómat mások stílusában; inkább néma maradtam;

---

ez a stílus már bizonyosan az enyém, és ne tévesszen meg senkit a kötött forma, mert ez nem az a kötött forma, melyben korokkal előbb mások írtak. Ez már egy forradalmibb kötött forma. Téged, barátom, nem is tévesztett meg, felismerted, sőt nevet advál strófáimnak: pentagramma. Persze mindez semmi, ha a művész nem tudja indulatmeneteit eredeti módon megtölteni „szépség-élményeivel”, ha a lelkében leledző formát (ideát) nem képes megtestesíteni a nyelv, a szavak csodáival.

Ejnye, megint elragadtattam magamat! Holott válaszolnom is kéne levedre. Nos, Fenyvesi Ottó üzeni küldeményedre: időszerűe miatt nem tudott eddig válaszolni, de írásaidat közölni szándékozik. Ennek egyelőre akadálya csak az lehet, hogy a VárUcca Műhely pénz hiányában egy darabig nem jelenik meg; bízunk azonban abban, hogy végül megérkezik a várva várt „lovetta”.

Két kicsi lurkó c. versed tetszik. A vers formai megjelenése is „elegáns”, illik majd gyermekversköteted élére. Megragadó időmértékes hullámozása, hangütése, humora, görögös hangulata; egyszóval szép vers.

Végül, igen, ha úgy véled, műveid „kontextusát” elküldhetnéd, mielőtt hozzáfogok az esszé megírásához. Lám csak, használok én is az efféle idegen szavakat, próbálok pedig elkerülni, utálok őket, néha azonban a terjedelmes körülírások elkerülése végett csakugyan szükség van rájuk; bár kegyetlenül sivárrá teszik még a tudományos szakirodalmat is. Nos, nem akarok a „kontextus”-ra építeni, ám lehet, hogy egyet-mást megmagyaráz – helyettem.

Búcsúzóul: hát persze... időmet rabolják még a nők is. Pityanggal kapcsolatban ugyan szakadozni látszik, amit nemcsak sajnálok, fáj, mert senkit nem szerettem nála jobban; viszont nem próbálok újjáépíteni, ami magától összedől. Nőhiányban, igaz, nem szenvedek, sohasse szenvedtem, ha több lenne, talán még zavarna is, gátolna munkámban.

Ugyanakkor a Nő a szépség-élmények kiapadhatatlan forrása. E forrásból inni kimondottan sivatagi vándoroknak való égi nektár, megújulásaim örök magyarázata, a leggyönyörűsebb foglalatosság. Viszontkívánom, Pali-kám, hogy e forrásod ne apadjon, igyék, aki szomszjas! Ölel barátod: Huba

*

Budapest, 2007. február 8.

Kedves Huba! Rövid és könnyű levelet kapsz most barátodtól. És némi kis dokumentumokat bűneimről – ha innen nézlek, vagy bírónak látlak (ami nem is olyan nagy tévedés), vagy (és még inkább) gyóntatóatyámnak. (Vagy orvosnak, aki egyenesen a vesékbe néz?) Szóval itt küldöm a kért kritikákat-recenziókat.

Most látom, mégsem lesz olyan könnyű ez a levél, mint amilyennek ígértem. Hiszen éppen az általad is szóba hozott „atkák” kérdésére szeretném a szót újfent terelni (ez pedig – atka – nekem, a bölcsésznek nem mulatság). És mégsem tudom (és akarom) megkerülni a témát. Teljesen igazad van abban, hogy (legalábbis a mai) költők nem „tisztá lapra” írnak, hanem a meglévő hagyományra. Írásuk sohasem lehet szűz, a mai költő olyan fajta, aki szüzességét már születése előtt elveszítette. Amit másképpen úgy is mondhatnék, hogy ma a költők jó része így vagy úgy, de palimpszesztet ír. (Az alteritás időszakában egyenesen kötelező volt az imitáció, a mintakövetés.) Visszatérve az „atkák vizsgálatára”, veled együtt úgy látom, hogy a hagyományhoz való tudatos vi-

---

---

szony kialakítása, valamiféle distancia beállítása a versírásban kikerülhetetlen követelmény. De egy lépéssel még tovább is mennék. Ma már ezt a viszonyt irodalmi divatok, irányzatok szabályozzák, sőt, különböző teóriák felügyelik. Bőséges választékkal rendelkezünk mindezekből. Ráadásul ezen irányzatok között egy bizonyos munkamegosztás is végbement: az egyik inkább a hagyomány lebontására, a nyelv lehetőségeit illetően gyanakvó kritikára hajlamos (mint az atkaszzerűen funkcionális neoavantgárd), a másik éppen ellenkezőleg, valamiféle posztmodern hangsúlyozására a játékba hozott hagyománynak, szinte az önkívületig. És aztán itt vannak még a kései modernség örökösei is, akik a maguk egyéni módján lépnek föl az irodalmi arénában, kötéláncos allűrökkel, mindenféle súlyok és ellensúlyok alatt görnyedve, de azért táncos bokákkal, lehetőleg háló nélkül. Én magunkat ez utóbbiak közé sorolom. Van-nak még persze mások is, nem feladatomból emeltem felsorolni.

Amire itt kilyukadni szeretnék, az a következő. A költői munkának, az alkotás folyamatának sok összetevője van – ezek közül a különböző irányzatok némelyeket kiemelnek, általánosítanak, szinte a norma rangjára emelnek. Az, hogy ilyen irányzatok léteznek, ráadásul egy időben, viszonylag új jelenség. Az atkákra jellemző lebontó funkció pl. az alkotásban eddig is megvolt, de nívóval ennek irányzatos kizárólagossá tétele. Újdonság a választás, az irányzatok elköteleződés kényszere is. És amit leginkább újdonságnak tekintek (a mai sovén világban), az a mássággal szembeni tolerancia, a párbeszéd képességében megmutatkozó nagylelkűség, a konszenzusra törekvés, ahogy azt pl. Lányi András könyve, *az Együttéléstan* (Liget K., 1999) is szorgalmazza. Ez sajnos inkább csak egyéni kvalitás lehet, kevésbé tehető irányzatossá. Végül még egy személyes megjegyzést is hadd tegyek. Miközben lehetőleg mindegyik írásmódból tanulni szeretnék, maradok a kaptafánál. A magam adottságainál. Ebben az értelemben (tanultság ide, tanultság oda) én is valamiféle „nativista” lennék, s mint ilyen, Búzás Hubával tartok. Ha megengeded. Barátsággal ölellek: Pali

*

Veszprém, 2007. április 22.

Palikám, drága Barátom, szégyenem és gyalázatom, hogy az utóbbi időben abban a hiszemben halogattam a levélírást, hogy legutóbbi leveledre választottam – tudd be hajszolt mindennapjaimnak. Miután azonban előkapartam „folyamatban lévő levelezések” c. dossziémat, rá kellett jönnöm, hogy vétkes mulasztásban leledzem. Enyhítő körülmény talán, hogy naponta foglalkoztatnak gondolataid, verseid, néha már szinte magánbeszélgetéseket folytatok magamban veled, különösen mióta költészetedről – az ígért – esszét kezdtem írni. Mindezek ringathatnak talán abban a hiszemben, hogy mulasztás nem terhel. Az esszének persze még az elején tartok, nem is tudom folyamatosan írni időhiány miatt, szorgalmamat lankasztja továbbá, hogy Ottó szerint egyelőre nem sok reményünk lehet a megjelentetésére. A Vár Ucca Műhely következő számát megszerkesztette, de még annak megjelentetésére sincs pénz. Így e tárgyban ráérősen dolgozom, abban bízva közben, hogy legalább a nívót nem adom alább.

Elővéve tehát s újra elolvasva utóbbi leveledet, látom, ismét meg-megcsilantasz számomra magasan fénylő gondolatokat, pl. hogy az ember számára

---

---

a párbeszédén, beszélgetésén kívül nincs lehetőség a létezésre; csak ebben tudja magát létesíteni, na és hogy a költészet is dialogikus. Ebből annyi biztosan igaz, hogy ha szólunk (*expressio*), valamiféle válasz reményében tesszük; de vajon érkezik-e, kell-e szükségszerűen válasz érkezzék mondanivalónkra? Ebben már időnként kételkedem. Néha irdatlan csönd vesz körül; hiába kiabálsz, elromlott a tihanyi visszhang, és talán más se hisz már abban, hogy meghallod az ő kiáltását.

Irod, barátom, hogy azt sem tudod, ki vagyok valójában; bíró, ügyész, hivatalnok, nyugdíjas, vagy mindez ex? Sebj, mindez csakugyan mellékes, hisz legfontosabb mezőímen – tudom – otthonosan barangolsz már; s van-e igazabb énem, mint a költőé? Nincs, tudod jól, a homo esteticus bennem-magamban szinte mindent meghatároz, még állati Énemet is, hisz érzéki-zsigeri ösztöneim nélkül a homo esteticus sem létezhetnék. Hogy ez aztán magasságokba szárnyal? Nem csoda, a madár is repül. A madár, amely a legimpulzívabb élőlény; képes hosszú és változatos tirádákban kifejezni pillanatnyi érzelmeit, mint a lírikus.

Egyébként a pécsi Janus Pannonius egyetem állam- és jogtudományi karán végeztem, majd egyesített bírói-ügyészi szaki vizsgát tettem. A bíróságon előbb 14 évet töltöttem el (büntetőbíróként), ekkor átmentem a közigazgatásba bürokratának (megyei szinten voltam igazgatási osztályvezető) 19 évre (évig). 1992-ben – cca. másfél év megszakítás után – a bíróság visszahívott; azóta ismét ott, előbb büntetőbíróként, 2002 óta titkárként szolgálom az igazságszolgáltatást, ma már csak szerződésesként, de napi teljes (8 óras) munkakörben; azaz a bíróságon máig mintegy 24-25 évi szolgálati időm van. (Ami nem semmi ahhoz képest, hogy 1990 áprilisától voltaképpen nyugdíjas is vagyok.) Ha pedig a tükörbe nézek, azt mondom, amit a kéményseprő: a koromhoz képest jól nézek ki.

Említed, hogy az utóbbi időben Aquinói Tamás életrajzát olvastad... Őt mint esztétát tartom nagyra (filozófiáját is e szemüvegen át vizsgáltam), az arisztotelészi hagyomány mellett elkötelezettsége is rokonszenvessé tette számomra, a Poétika számos gondolatát csillogtatja meg munkáiban.

Ritka kecses módon megfogalmazott fabuládát is örömmel olvastam, Pa-likám, a maga nemében kis remekmű, mégis „amondó” vagyok, hogy Csoóri Sándornak csak félig van igaza a Te írásművészeteddel illetően: jóllehet helyes út lehetne a gorombább hangütés (igaz ez még az én költői hangomra is!), de aligha lehetnél jobb prózaíró, mint költő. Ennek az oka pedig a ránk kényszerített, önként vállalt formai fegyelemben rejlik. A feszeőbb forma ugyanis tömörebb fogalmazást követel; a legtöbb prózaíró – hisz van rá helyük – ezzel szemben parttalanná válik, akárcsak a „szabad verseket” költők, akik mesterségük szabályait sem ismerik, s ez óhatatlanul valamiféle felhígított stílushoz vezet. (Kivételek, persze, néha akadnak; pl. Saint-John Perse, Füst Milán, Juhász Ferenc; ők azonban mesterségük művészei voltak, mert egyidejűleg újszerű nyelvi formát is sikerült teremteniük.) Soraimmal talán kárpótoltalak, hogy ennyit vártál válaszomra. Ölel: Huba

*

Budapest, 2007. április. 26.

Kedves Huba! Itt majdnem groteszk fordulatot vett a levelezésünk. Fordulatot azért, mert én már attól félttem, hogy megharagudtál rám valamiért, s többé nem is állsz szóba velem. Tartottam valami bajtól is, ami megakadályoz a levélírásban. (Ez utóbbi, ha tágabb környezetemre gondolok, nem is alaptalanul, hiszen, talán tudod, Deák Lacinak kórházba kellett vonulnia – hála istennek, már jól van, a tüdőoperáció sikerült, remélhetőleg időben felfedezték a bajt.) Egy kissé tehát szorongtam, rossz fejleményektől tartottam. S ahogy az ilyenkor lenni szokott, majdnem magam idéztem elő a bajt egy „önérzetes” vagy „öntudatos” levéllel, amelyet nemcsak hogy megírtam, de be is borítékoltam már, s csak az óvatosság s a minden megfontoláson felüli remény tartott vissza attól, hogy postára adjam. Groteszk riadalom volt, elismerem. A groteszkségből azért neked is jutott valami. Elképzelem, hogy Te is neheztelhetél rám egy kicsit, ha arra kényszerültél, hogy kinyisd a dossziét, amely folyamatban lévő levelezésedet tartalmazza. Miért nem ír ez az alávaló? Neheztelésed persze utólag alaptalannak bizonyult, s ezen már lehet mosolyogni.

Lám, milyen fontos a dialógus! Megkockázatom (és rögtönzőm), hogy a költészetben is. Talán ez is dialogikus. Abból a szempontból biztos, hogy „válasz” reményében írják. Vagyis a befogadóra és a befogadhatóságra való tekintettel. Arról nem is beszélve, hogy a kifejezett tudattartalmak is ilyen vagy olyan dialógus folytatásai. (Pl. a hagyománnyal – ilyen vagy olyan hagyománnyal.) Néha (vagy újabban egyre gyakrabban) mindenféle allúziók formájában is. Arról nem is beszélve, hogy „ma már” (de szerintem mindig is) az Én, az a bizonyos Alany (az „alanyi költő”) mennyire megosztott, diszkontinuos (már a buddhista ismeretelmélet szerint is, de itt van nekünk a mi Berkeley püspökünk, hogy Kantról vagy Freudról már ne is beszéljünk). Az sem lehet, hogy az így előálló perszónák ne álljanak szóba egymással. („Búsulsz-e Pista...”, de említhetném Fernando Pessoa alteregóit vagy akár Weöres Psychéjét is.) Ha innen nézem az egészset, szinte nem is tudom elválasztani e sokszólamú lírai fényűzést az epikus narráció alapvetően dialogikus természetétől. Újabban nagy olvasmányélményem Thomas Bernhard, aki egyenesen mondatszerkezeteinek mélységeibe építi a párbeszédet e fikcióját, nagyon élvezetes, rá olyannyira jellemző öniróniával és paródiával, mint pl. *Költés* című (Kalligram K., 2005) regényében is: „A mai Ausztria halálos ítélet, s az összes osztrák halálraítelt, mondtam Gambettinek, gondoltam most.” Innen nézve nehéz a lírát az epikától elválasztani. Ott kell megragadni a bikát, ahol a szarva van. Ez pedig (ha próbálom továbbgondolni a dolgot) inkább a szöveg és környezete viszonyában lehet. A textus kontextusfüggésének jellegében. A lírai megszólalás fikciójának sajátosságaiban. Az epika és a dráma sokkal inkább rá van utalva egy helyzetre mint külső kondícióra. A líra lehetőleg minden ilyen külsőséget bekebelez, belsővé tesz. Ilyen értelemben a költészet nem más, mint (kifejezett, manifesztált, külsővé tett) belső beszéd. De hogy monologikus lenne? Talán határhelyzetben igen. Egyébként ez is olyan, mint szép és tragikus emberi létünk: dialogikus.

Visszatérek még Szent Tamásra (hiszen Te is említed, Barátom). Hát persze hogy az esztétát tartod benne nagyra, ez természetes! Hosszú idők platonizálás után Tamás volt az, aki fölfedezi a keresztény ember számára a teremtett

---

világot, a testet és a megtestesülést. Ez utóbbival (Chesterton Szent Tamás-olvasatából is kitűnően – vö. *Aquinói Szent Tamás*, Szent István Társulat, 1986) nemcsak a kereszténység alap gondolatához, az istenember krisztusi alakjához viszi vissza a hívőt, de az esztétikát is újra megalapozza. Hiszen e felfogás szerint az anyagi világ, a természet már nem csupán az eszme (idea) árnyékléte – funkciója nem merül ki a jelölő esetleges szerepében, saját identitásra és autonómiára tesz szert, a szellemivel szemben is. Mindaz, ami érzéki, elnyeri (ismét) a létjogosultságát, a fogalmival szembeállítva is. Mi más ez, ha nem a művészet (teológiai-filozófiai) alapvetése, a teológiával és a tudománnyal szemben is. Milyen érdekes, hogy ez a história pár évszázaddal később újra lejátszódik (s úgy tűnik, újra meg újra le kell játszódnia). Nemrég került kezembe Rudolf Steinernek, az antropozófia megalapítójának Goethe esztétikájáról a múlt század elején tartott előadása. Ebben a „szokásos” német idealizmussal, Schellinggel, de még Hegellel szemben is hangsúlyozza a goethei felfogás jelentőségét anyagi és eszmei, természeti és szellemi viszonyának kérdésében. Az előbbieket (az egyszerűség kedvéért röviden és kissé vulgárisan fogalmazva) a művészetben az eszmeinek valamilyen anyagi megnyilvánulását vagy tükröződését látták csupán. A hangsúlyt az eszmeire tették, ez állt náluk a hierarchia csúcán. Egy ilyen felfogásban a különböző tudatformáknak, művészetnek, tudománynak, filozófiának is hierarchiát kell alkotniuk, mint ahogy szerintük alkotnak is. Eszmeiség tekintetében persze a művészet nem vetekedhet a filozófiával. De nem is kell neki vetekednie. Steiner Goethében a főnti idealista elképzelés nagy kritikusról mutatja. Goethe szerint (Steiner szerint – hogy én is egy bernhardi fordulattal éljek) éppen fordítva áll a dolog. A művészetben az ideális alak éppen a természeti. Benne a természeti nyer ideális alakot. („Nem a való hát, annak égi mása” – ahogy a mi jó öreg Aranyunk is mondja.) A művészet nem a szelleminek, hanem a természetinek a meghosszabbítása. Mindaz, ami érzékletes (és tulajdonképpen) benne, ezzel áll összefüggésben. A szellemi (paradox módon) inkább a formai oldalon mutatkozik. A szenzuális elrendezésében. Hiszen a forma az (Arisztotelészig visszamenőleg), amely a maga aktivitása, cselekvő, meghatározó, teremtő jellege következtében a létezőt a maga konkrétságában életre kelti. Életre költi. Megkölti. Ezért nem mindegy, hogy verset írunk-e vagy prózát (sajnos, ez utóbbit sokan, tökéletesen egyetértek veled, gyakran vers címén is).

Kedves Hubám! Talán még folytatnám, de gyorsan be kell fejeznem. Éppen most: „behívó parancs” érkezett, valamit sürgősen el kell intéznem. Folyt. köv. Baráti öleléssel: Pali

*

Veszprém, 2007. május 28.

Palikám, drága Barátom, legutóbbi leveled némileg meghökkentett, telefonhívásod viszont megörvendeztetett. Meghökkentett pedig azért, hisz megbánatódásra egyikünk sem adott semmiféle okot, legalábbis én nem tudok róla, ha pedig annak félreértés lehetne oka, úgy mi sem egyszerűbb két barát között: a tüske kihúzogatója a megdagadt önérzetből.

Utóbbi örövezésemnek viszont valódi oka vagy: gyerekvers-köteted megjelenése. Kíváncsian fogom olvasni a nekem dedikált példányt – némi

---

fogalmam ugyan van ebbéli művészetéről, hisz nálad jártamban számítógépeden bekukkantást engedtéll abba.

Arról is tájékoztatlak, mielőtt elfelejteném, hogy nyomban telefonhívásod után eszembe vágódott – esprit d'escalier! –, mi okból nem kaphattam meg erről szóló e-mailedet. Hát, persze, mert ma már meg sem nézem a freestart címekre érkező küldeményeket; csalódtam benne, mint egy megbízhatatlan lotyóban. No, nemcsak én, mások is, emiatt meg sem érkeztek rendeltetési helyükre freestart-küldeményeim, se én nem kaptam postát... Számos számítógépet „levédtek” a freestarttól, mondván, hogy gyakori vírushordozó. Így arra kényszerültem, hogy céget váltsak, azaz mostanság már csak új e-mail-címemet használom; erről – bocs! – elfelejtettelek tájékoztatni; mert úgy igaz, hogy eme új levelesládámat is ritkán bontom-ürítem, szidalmazhatsz miatta, hogy „rontom-bontom”, de mi haszna, ilyen mihaszna vagyok. Járhatóbb útnak vélem – számomra – a hagyományos levelezést.

Járhatóbb útnak? Ki tudja... Válaszoljak? Hisz hagyományos leveled nem hagyományos gondolataival (textus) is többnyire egyetértek, mert azokat nem tudnám oly és annyira szabatosan megfogalmazni, mint Te. Ilyen pl. az a szövegrész is, amikor ezt írod: „Az epika és a dráma sokkal inkább rá van utalva egy helyzetre mint külső kondícióra. A líra lehetőleg minden ilyen különbséget bekebelez, belsővé tesz. Ilyen értelemben a költészet nem más, mint (kifejezett, manifesztált, külsővé tett) belső beszéd.”

E tény evidenciája e szabatos megfogalmazásban rejlik. Evidencia, mégis örülök, hogy erre rámutattál. De mit válaszoljak rá? Elég lenne annyit mondanom, hogy igazad van; mégis azt válaszolom, hogy örömmel tölt el eme evidencia felismerése megfogalmazásod által, s nem baj, ha újra meg újra felismerjük. Miként azt is, amiről Arisztotelész kapcsán írsz, hogy „a forma az, amely a maga aktivitása, cselekvő, meghatározó, teremtő jellege következtében a létezőt a maga konkrétságában életre költi”. Gyönyörű!

Nahát, hogy mindezt „tódítsam”, úgy látom, hogy a „szabad forma” nem tévesztendő össze a formátlansággal. De még a formák között is különbség van a jelentés nélküli formák és a jelentéssel bíró formák között.

A jelentéssel bíró formák lehetnek: a) vitális formák; b) harmonikus formák; c) mágikus formák. Mindezek persze nemcsak fogalmilag, de egy adott műalkotáson belül is összefüggenek az új szemléleti forma, szerkezeti forma és nyelvi forma révén. Úgy is mondhatnám, hogy az új szemléleti formának vitálisnak kell lennie; az új szerkezeti formának minden diszharmónikus elem ellenére (mellett) harmonikusnak; az új nyelvi formának pedig mágikusnak. Mindebben érhető tetten a modern művészet – sokak szerint – soha át nem hidalt (v. tökéletesen át nem hidalható) ellentmondása: egyfelől az érzés (látomás és indulat) közvetlen kifejezésének kívánalma (életteliséggel rendelkezék a mű, az improvizáció vitalitásával), másfelől a kompozíció teremtésének a kívánalma (hordozza a tiszta harmónia szerkezeti arányait), mindezt tetézve az újszerű nyelvi forma mágiájával. A modern líra ezen ellentmondás egységeként a hangulatok finomságában jelenik meg; nem értelmi tényezők alkotják (noha az asszociációk révén az is beszűrődik), hanem hangzásbeli és asszociatív tényezők. Egyes edénycsörömpölők (érzéketlenül a zörej, zaj, zenebona és a zene közötti különbségek fölisme-

---

résében v. keletkeztetésében) úgy hiszik, hogy a forma (és elemei: ritmus, rím, dallam, hangzás, enjambement, ismétlés, kompozíció, arányok) csak cifrázat, sallang, dísz, pedig ez a széplélmény teste. A műalkotás ezen anyagi teste (a forma) önmagában is alkalmas arra, hogy érzéki örömet okozzon: velejárója persze az „érzelmi” (lelki) öröm, miként a mosolyról se tudjuk, testi-e v. lelki. Ölel: Huba

*

Budapest, 2007. június 1.

Kedves Huba! Ezennel meglepően gyors választ fogsz kapni legutóbbi leveledre. Nemcsak azért, mert írásaid azon melegében szeretem fogyasztani (fogyasztáson érte a válaszadást is – mielőtt a gondolat és érzés kihűlne), hanem most különös okból is: szeretném, ha szóba hozott kötetem minél előbb eljutna hozzád. (Részben, hogy őszinte érdeklődésednek tápot adjak, de legalább ennyire azért is, mert, szó mi szó, kíváncsi vagyok a véleményedre.)

Ami a tuskét illeti, már az emléke is elmúlt – legutóbbi levelem éppen békés kihúzogatóásával foglalatostkodott. (Így utólag: nem is volt valóságos, csupán a felcsigázott s hiábavalónak érzett várakozás fantasztikus következménye.)

Köszönöm az új e-mail-címet, remélem, nem felejttem el a bemásolását. Megteszem, bár én is jobbnak tartom a hagyományos, papír alapú levél műfaját. (Az elektromos leginkább távirati célokra alkalmas.)

Áttérve leveled súlyosabb felére: örülök, hogy „evidenciáimat” nem vetted túlságosan szigorúan (a szabatos fogalmazásért még meg is dicsértél), annak külön (örülök), hogy az alapozás e műveletével alkalmat adhattam neked esztétikai nézeteid újabb (és az eddiginél is precízebb) kifejtésére. Egyáltalán nem untam, bár az új szemléleti, szerkezeti és nyelvi forma háromszoros követelményének kifejtése nem új, még emlékeztem rá (meg is néztem, szeptember 12-i leveledben található). A jelentéssel bíró formák megkülönböztetése, felsorolása és a műalkotás fönti formai összetevőivel való párhuzamba állítása azonban meglepett. Igazi költői telitalálat. Két, önmagában talán skolasztikusnak is nevezhető sornak ez az összekapcsolása a metaforikus azonosítások gyönyörűségét kelti s új jelentését hozza a tudatba. A kérdés számomra már csak az, hogy rögtönzésről, alkalmi leleményről van-e itt szó, vagy egy régen és rigorózan kidolgozott rendszerről, amelyet eddig nem ismertem (s amelyet egy pillanatra, hadd essen le az álla, most előttem is megcsillantottál, Barátom). Mindenképpen briliáns elméleti konstrukció.

Ráadásul, úgy tűnik, nagyon egyszerű is ahhoz, hogy konkrétan, szinte kritikusi eszközként, használni lehessen. Ha arra gondolok, hogy e kifent késsel szemben kell megállnia szegény gyermekvers-kötetemenek, elkezd remegni a lábam. Csak abban reménykedhetem, hogy (néha) magam is eléggé szigorú tudok lenni, s ha nagyon muszáj, önmagammal szemben is. Talán versírás közben is. Talán valamivel többet vagy mást is akartam, mint az ilyen vagy olyan (egyébként szükséges és/vagy kiváló) elméleteknek való megfelelést. De Te ezt is tudod és követeled, Barátom. A teljesen újat, a (gyermeki-költői) szabadságot az alkotásban. (Erről írtam is néhány sort neked szóló dedikációmban.) Remélem, nem okozok csalódást rendhagyó kis könyvemmel. (A gyermekraj-

---

zokat már ismered is – belülről jövő, bájosan groteszk és hiteles alkotások: a bot másik végéről.)

Még valamit leveledről és esztétikádról! Úgy látszik, minden a megfogalmazáson múlik. Mindig csodálom fogalmazásod ökonómiáját! Az elvont gondolatmenetek „épületszerkezeti” megoldásait is valóságos „térornamenssé” tudja változtatni írásaidban egy-egy utólag elhelyezett vagy egyenesen „zárókóként” alkalmazott költői kép, mint pl. most is a mosoly egyszerre lelki és testi megnyilvánulásáról szóló részben. Ráadásul akkor, amikor ezzel az utolsó négyzetmillimétert fogyasztod a papírból! Ez utóbbira én nem lennék képes, ezért külön csodállak. És üdvözöllek is, barátsággal, a szokásossal: Pali

*

Veszprém, 2007. június 7.

Palikám, drága Barátom, köszönöm Gyermekrajzok c. kötetedet (a nekem szóló dedikációt nemkülönben) és meghajtom minden szellemi zászlómat előtte: kívül-béül impozáns mű. Különösen élvezem ritmusvariációidat, a képi gazdagságot és az eredeti gyermekrajzokkal való ötvözés-szerkesztés remekléseit. Külön elismerés a látványok költői láttatásának. A gyermeki képzelőerő mindezeket különös örömmel fogadja majd magába és alakítja tovább zenélő mesékké. Köszönet érte a gyermekek nevében!

Vers-nyomdokaidon – elképzelve, hogy rajtuk gyermekek is barangolnak – elgondolkoztam létünk és nemlétünk ellentmondásos csodáin, a szó hatalmán, eme különös költői-nyelvi antinómiákon, vajon mindezek olvastán gyermek olvasóid mily’ titokzatos módon ismerik meg a világot, amely van és nincs. Gorgias jut eszembe, aki azt vizsgálta, milyen nyelvi eszközök által éri el a beszéd (és az írás) azt a különleges hatást, amely miatt szellemi hatalomnak tartjuk. Hisz amikor olyan ismereteket (létezőket, tárgyakat, tényeket) akarunk közölni szavakkal, amelyeket látással szereztünk, ezeket csak olyan valakivel közölhetjük, aki maga is látta ugyanezt a valóságot. A vakon született embernek a színeket nem tudjuk megmagyarázni. Vajon a gyermek, aki sohse látott még bivalyt, pusztán a vers szavai nyomán el tudja-e képzelni azt és miféle létezőként? Az 53. oldalon látható csodálatos gyermekrajz nyomán-láttán talán igen; de (ugyanitt!) a medvét télen?

És mindez a kétely és kétség nemcsak a gyermekek megismerőképességére, hanem a felnőtt olvasók ilyesféle korlátozottságára is vonatkoztható (legfőleg nem bivalyok és medvék esetében). Persze, e ponton ne arra gondolj, egyetértek-e Gorgias hírhedt tételeivel (noha nem lenne szégyen, hisz olyan követőkre talált, mint Kant és az agnosztikusok), miszerint: semmi sem létezik; vagy ha létezik is, felfoghatatlan az ember számára; vagy ha felfogható is, közölhetetlen és megmagyarázhatatlan másnak.

Mint költő, gyakran ilyen közölhetetlen és megmagyarázhatatlan érzésekről írok, melyeket valahonnan mélytudatomból merítek és megpróbálom szavakkal megjeleníteni; hátha valaki érti vagy érzi, amit megjeleníteni úgy, ahogy van, lehetetlen. Mert ha létezik is a beszéd, a szó (hangok csoportja), mégis különbözik a többi létezőtől – mondja Gorgias –, hisz más érzékszervvel kell felfogni a látott, tapintható dolgokat, és mással a beszédet; de még leírva is csak jeleket látunk, melyek merőben különböznek az általuk kifejezni

---

kívánt dolgoktól. És mégis írunk, mert új csodák születését reméljük. Születnek is, ám ha mások nem csodálják, csüggedés fog el. Minden hiábavaló? Mintha valóban semmi sem léteznék.

Valószínűleg az sem több, amit esztétikai nézeteimből legutóbb számodra papírra vetettem, amit „briliáns elméleti konstrukciónak” nevezel. Ami annyit se ér, mint egy érzéki látomásoktól izzó vers. Legföljebb csak annyit – ezt talán helyesen ismerted fel – hogy kritikusi eszközként zsinórmértékül használható.

Apropó... szégyellem magamat, szidom is eleget, mert az utóbbi időben elhanyagoltam a vers-művészetéről szóló esszém írását. Mentségül annyit, hogy tele vagyok időpontokhoz kötött teendőkkel, most pl. június 25-ig a Pannon Egyetem által meghirdetett verspályázat felkért zsűritagjaként kb. negyven pályaművet kell olvasgatnom és értékelnem; majd a zsűri ülészik stb; eredményt hirdet – én pedig öregszem.

A könyvajánlások – mindkettő – érdekesek. Könyved hátsó borítóján a rövidebb inkább célratörő, az olvasót szerintem jobban elérheti; azaz helyes, hogy ezt választottad e szép kötet hátlapjára.

Végül visszatérve ahhoz a követelményrendszerhez, amelyet néhanap levelemben megfogalmazni megkísérek esztétikai nézeteim címén; nos, az az eszmény, amit elérni magam is remélek (azaz nem egyszerűen kritikusi eszköz az, hanem számomra is vágyott célképzet). Noha tudom – Mallarmé mondta –, a költészetet szavakkal úják, nem eszmékkel. Ennélfogva szavaimnak valami égi fényt is kell megcsillantaniuk azon a képzetten túl, amit felkeltenek: affektív izzást kell kiváltaniuk adott szövegek környezetükben. Bárcsak egyetlenegy ilyen verset alkothatnék életemben! Látod, Barátom, Te is így lehetsz ezzel, azért írunk újra meg újra, megkísérelve a lehetetlent, hogy azt az egyetlenegy egyszer megírassuk. Szeretném ugyan, de félek megírni, hisz akkor fölösleges lenne tovább írnom. Na, ládd-e! Nem gorgiaszi antinómia ez az egész irodalom? Baráti szeretettel ölel Huba

*

Budapest, 2007. június 13.

Kedves Huba! Beszéljünk hát a gyermekversről! A költés minőségét (ahogy azt olyan szépen fejtegetted múltkori leveledben) „nem értelmi tényezők alkotják (noha az asszociációk révén azok is beszűrődnek), hanem hangzásbeli és asszociatív tényezők”. A gyermekvers esetében még inkább – teszem hozzá azonnal –, ott még inkább! Ezért nem számít sokat, hogy a szavak mit jelentenek. Számítanak persze azok is (egy kicsit), de sokkal többet a hangulati tényezők. Ezeket meg fogja érezni a kis olvasó akkor is, ha történetesen téli medvével (ezt hoztad föl példának!) sohasem találkozott. Kreatív lénye a maga külön bejáratú fantáziájával majd kifoltozza a fogalmi ismeretek hiányát! Mérei *Gyermeklélektanában* olvasom, hogy Weöres versét („Csiribiri csiribiri / bojtorján – / lélek lép a / lajtorján.”) a kisgyerekek gyakran így mondják: „Csiribiri csiribiri / lajtorján – / lélek lép a / bojtorján.” A szótár üres helyei, úgy tűnik, nem akadályai a gyermeki befogadásnak, a gyermekének, aki a számára érthetetlen részeket (játékos etimológiával és/vagy egyszerűen) átugorja. A probléma nem ismeretelméleti. Sokkal inkább költészettani, illetve befogadás- és fejlődés-

---

lélektani. Mindhárom arra int, hogy komolyan vegyük a gyermekit. A három közül az első a vers hangzásrétegének játékos mozgalmasságát, pontosabban ennek követelményét jelenti (a gyermekkorban a képességek mozgás-sémákhoz kapcsolódva fejlődnek ki). A második a Thomas Mann-i „anticipálva tanulás” lehetőségeire hívja fel a figyelmet (a gyermekkel szinte mindenről bátran beszélhetünk), a harmadik pedig a gyermekkori lelki feszültségekre s az irodalomnak (mesének, versnek) e feszültségek oldásában játszott szerepére (a mesék szörnyetegeivel való találkozás jótékony, egyáltalán nem destruktív hatásaira) figyelmeztet. Ha így látjuk a gyermeket és a költőt, akkor ez utóbbitól nem kisipari munkát akarunk megrendelni gyermekvers címén!

Félre ne érts, mindezeket nem veled szemben hangoztatom. S bár legutóbbi levelednek egyik megjegyzésére reagáltam, mondanivalómat nem Te generáltad, hanem a közvélekedés, amellyel volt és van „szerencsém” lép-ten-nyomon találkozni. Még a szakmai műhelyek is (vagy leginkább ezek?) a gügyögés iskolái. Az egyik kiadó pl. gyermekverskötetet jelentet meg *Vidám cirkusz* címmel. Nos, akinek van némi fogalma e művészeti ágról (vagy csak akár Karinthy *Cirkuszáról*), annak tudnia kell, hogy a cirkusz meglehetősen ambivalens hely, nem feltétlenül vidám. Egy ilyen cím viszont kiválóan alkalmas a cenzor szerepére, felnőttek és gyerekek válogatás nélküli manipulálására.

Elszakadva most már a gyermekvers témájától, arra is reflektálni szeretnék, amit legutóbbi leveledben a világ megismerhetőségéről írtál. Be kell vallanom, hogy Gorgiász „hírhedt tételei” még akkor sem lelkesítenek, ha tőle Kantig vagy az agnosztikusokig vezet az út. Remélem, neked sem kifejezetten kötetemről jutott eszedbe e világ- vagy léttagadó filozófiája! Van, aki Gorgiász szövegeit egyenesen Parmenidész paródiájának tartja. Persze látom az éleiai problémáját, a léttel s vele szemben a „látszat” világával kapcsolatos dilemmáikat és paradoxonjaikat, e kételyeknek a filozófiatörténetben játszott fontos szerepét. A szofisták jelentőségét. Gorgiász mégis hidegen hagy, túlságosan is frivolnak tűnik szkepticizmusa vagy pesszimizmusa, logikáját pedig merevnek s ugyanakkor szegényesnek is tartom (a *van* kopulával való játszadozásnak). Zénón metafizikája sokkal tiszteletreméltóbb! (A korábbi vagy későbbi metafizikusokról nem is beszélve!) Ha nincs létező, akkor persze nincs ismeretelméleti kérdés sem! Vagy már e sajátos ontológiával meg is van oldva!

Az ismeretelméleti gondok sokkal súlyosabbak annál, hogysem Gorgiással válaszolni lehetne rájuk. Most olvasom Aldous Huxley-t (*Előadások az emberről*, Kairosz K., 2006), aki nagyon is tudatában volt nemcsak az állati, de az emberi érzékelés korlátozottságának, másfelől viszont a nyelvi szimbólumalkotás „rendteremtő” szerepének is, e hálónak, amelyet az ember megismerés címén előszeretettel vet ki az ismeretlen (vagy jól-rosszul ismert) valóságra. E megfogalmazásban már talán az is benne van, amit Huxley a fönti absztrakciós képesség előnyeit nem tagadva a fogalmiságra való törekvés veszélyének tart: „szörnyű és tulajdonképpen felfoghatatlan, hogy az ember mindig jelképekből készült füstfüggönyt húz a világ és maga közé”. A pusztá teóriának e kritikusról mindjárt eszembe jut Domokos Mátyás, aki szintén a maga elméletelenségét hangoztatta. Bár nem volt sem misztikus, sem zen buddhista, vagy ezek méltatója, mint Huxley. Egyet azonban tudott: a tényekkel szemben csakis a szerénység, tapasztalás, intuíció juttathatja valahová az embert. No meg a

---

hajlandóság fölismeréseinek megbeszélése. A beszélgetés léteremtése. Azt hiszem, ez a lényeg (ha van ilyen) a megismerésben is. Az ismeret a teremtés kollektív akciójának csupán mellékterméke. Viszonylagos, állandóan módosuló és feltételes valami. Feltétele pedig egyszerre etikai és kommunikációs: a Másik megértésére való törekvés. Az együttérzés. Megjegyzem, hogy Huxley ez utóbbit a nagy és teljes műalkotások kritériumának tartja, de – s ezt már én teszem hozzá – talán minden szellemi produkciónak is velejárója.

Végezetül: lehet, hogy, à la Gorgiász, nincs semmi, de mégis lehetséges valami (és akkor már e valami megismerése is) az alkotás folyamatában és révén. Bár úgy tudom (nemrég olvastam Heller Ágnesnek a Genézis-értelmezések történelmi párbeszédét áttekintő s e diskurzusba önérzetesen beleszóló könyvében), hogy Isten sem a semmiből teremtett. Már neki is megadatott valamiféle tochuwabochu. Ilyen katyvasz mindenkor és számunkra is (nyersanyagnak?) rendelkezésünkre áll. Tulajdonképpen még csak nem is panaszkodhatunk. Nem volt jobb a dolga az Öregúrnak sem. Ő is a legjobb világot akarta megteremteni. (Vagy talán teremtette is?) Az is igaz, hogy aztán már nem nagyon dicsekedhetett vele.

Ne csüggedj, Öregfiú, és légy kitartó! Nem olyan nagy baj, ha megírod legnagyobb versedet! (Legföljebb pihensz utána egy kicsit – az újabb legnagyobbig.) Barátsággal üdvözöllek: Pali

*

Veszprém, 2007. augusztus 20.

Kedves Barátom, Palikám! Aggódásodra – ami „hogylételemet” illeti – van is ok, meg nincs is: éppenséggel semmi szervi, annál több szellemi, idegi, hogy ne mondjam, lelki. Mindemellett resteltem bizony válaszaim elmaradását. Előbb a munkahelyem „akta-dömping”-je kényszerített a szokottnál is nagyobb szellemi hajtásra az ítélkezési szünet (júl. 15.–aug. 21.) előtt, majd stockholmi és nürnbergi meghívásaim előzetes egyeztetései foglaltak le, közben családi bonyodalmakból se maradhattam ki (Attila öcsém válása, élettársával való megismerkedés; nagyobbik unokám elhagyta anyja otthonát, a lányoméknak bánata, hogy igénytelen apjához költözött). Tőlem külön élő feleségem jelentkezése okozta-okozza lelki klímám változásait: Pitypang (a műzsám és kétségtelenül a legfontosabb nő volt mindig az életemben) újfent a szerelmével kecsegtet, és felrója, hogy egy januári SMS-em oly goromba volt, látni se akart azóta, de szenvedett, stb. Számtalan bűnügyek tárgyalásán pallérozott elmém is meg-megakad a női lélek dzsungelének liánjai közt, miután hatalmas és diadalmas szellemi fölényem (tények és bizonyítási eszközök kavalkádjá) mit se számít, a gonosz „lélek-gyilkos” én vagyok.

Ezek után tüneményesnek mondható stockholmi utam (Strindberg-émlékek és Milles szárnyaló szobrai), majd nürnbergi élményeim és müncheni kirándulásom (a Lenbachhaus-galériában Kandinszkij, Gabriele Münter, Marc és Macke, szóval a Der blaue Reiter közvetlen látása) után öt napon át Sárváron egy szállodában próbáltam Pitypanggal tisztázni a tisztázhatatlan bűnügyi tényállást: a két különérdekű vádlott száz vádpontos ügyét – ítélet nincs, elnapolás, az eljárás felfüggesztése –, eredmény csak annyi, hogy már nem vallhatom magamat ártatlannak. Szerinte csak?

Közben Szokoly Tamás költő Verőér c. gyűjteményes kötetének előzetes bemutatóján folytattam beszélgetést a szerzővel (Veszprémben az Íródeák tea- és kávéházban) és olvastam fel néhány súlyos, szép versét. Azért csak előzetes, mert a főbemutatón ősszel Csoóri Sándor méltatja a költőt. Jó költő!

Olykor két fiatal hölgy-rajongómra is kellett némi időt fordítanom, hogy lángolásukat irántam közönyömmel el ne oltsam – akkor lennék csak igazi pancser. Mert így csak saját költészetemben kételkedem, de gyakran – írok, írok, de vajon mit érnek (elfog a kétség) e versek, túlélnek-e?

Most pedig, drága Barátom, hadd beszélgessek veled: keresem „folyamatban lévő levelezések” c. dossziémban az általam említett két megválaszolatlan levelet, de csak egyet találtam: a 2007. június 13-i keltezésűt. Persze épp elég szűgyen ez az egy is, de hol a másik? Csakugyan elküldted-e, vagy csak a posta tüntette el, vagy kihullott túltömött levélszekerényemből? Találgatás helyett inkább válaszolok eme megkapott leveledre, mely hosszabb, mint a jún. 1-jén kelt előző. Ebben írod, hogy múltkori levelemben fejtegettem, miszerint a költés minőségét „nem értelmi tényezők alkotják (noha az asszociációk révén azok is beszűrődnek), hanem hangzásbeli és asszociatív tényezők” – most hozzáteszem: ezeken kívül más tényezők is, melyekről később... Igazat adok abban, hogy a gyermek „kreatív lényé a maga sajátos képzelőerejével kifoltozza a fogalmi ismeretek hiányát”, „a számára érthetetlen részeket pedig átugorja”. A felnőtt is „kifoltozza”, csak az érthetetlen részeket kevésbé képes átugorni (erre csak akkor hajlandó, ha „megsejtéseire” a szöveggörnyezet lehetőséget nyújt). Mind a „kifoltozásra”, mind az „átugrásra” csak a jó költő technikája ad valamennyire módot, aki érzéken kolorit szavainak elrendezésével indulati hatást ér el, melyekkel valaminő látomásokat kelt. Szavait úgy fűzi, hogy az egymással érintkező képzetcsoportok egyes indulati tartalmú képeket felforrósítanak, másokat lehűtenek, így az e módon szerkesztett emóció-massza képződik kompozícióvá. Mind a felnőtt, mind a gyermek megérzi, hogy a vers szó szerinti, pőre jelentése (manifeszt tartalom) mögött ott izzik valami emocionális jelentés is: a szavak egyetlen nagy affektív áramkörbe kerülnek egymással; a vers szó szerinti jelentésével szemben azokon túlmutató (a végtelenbe táguló) affektív szerkezet körvonalazódik, az emocionális magatartást egygé olvadó izzás, a kompozíció szolgálja. Ebből eredhet, hogy – minden más mellett – a verseket kétféle szemszögből ítéljük meg: 1. manifeszt tartalmuk szerint és 2. affektív kolorit eleveenségük alapján. Persze akármilyen legyen is a manifeszt tartalom, a költemény valódi célja (ha művészet) az affektív kolorit eleveenséggel megúrt, létrehozott emocionális szerkezet, amely a külső valóságot indulati-érzéki jelentőséggel itatja át. Más!

A természetbölcselő Gorgias megítélésében nézeteink egyeznek. Csak-hogy Gorgias nemcsak mindent tagadó természetbölcselő volt, hanem a beszéd mindenhatóságát hirdető rétor is, voltaképpen a szemantika első főpapja. Mint ilyen (jellemző következtetlenségére) számolt a külső valósággal: a szavak keletkezését a kézzelfogható világ hatásának tekintette, sőt nemcsak a valóság jeleinek tartotta, hanem állította, hogy azoknak csak a valósághoz való viszonyukban van jelentésük, ill. autonóm struktúrájuk csak idők múltán függetlenedik attól a valóság-jelenségtől, mely őket életre hívta, amely(ek)et megneveznek. Az előbbi fejtegetéshez megállapításai annyiban kapcsolód-

---

---

nak, hogy már Kr. e. több száz évvel különbséget tett a szó hangalakja (anyagi természete) és jelentése (l. szemantika!), azaz szellemi minősége között. Kimondta: a szó hangalakjával ugyanúgy hathat, mint jelentésével. Nem véletlen, hogy Aristotelész megállapítja: „a költői stílus volt az, amely először létrejött, például Gorgiásé”; mások egyes szóalakzatokat „gorgiaszi figurák”-nak neveztek. Költőies prózastílusát valószínűleg a korabeli tragédiák hatására alakította ki. Emiatt már az antikvitásban különbséget tettek a mindent tagadó természetbölcslő Gorgias és a rétor Gorgias között. Különbséget teszek én is. A rétor tisztelem.

Végül töredelmesen bevallom, hogy a gyorsan elrohant nyár folyamán a Suhai-költészetről szóló esszémmel alig jutottam tovább (mindig újra és újra bele kell ásnom magamat a témába), hisz varázslatokat megfejteni még egy sámánnak sem könnyű. Mi a varázslat? Szavakba öntve kifejezni a kifejezhetetlen érzéseket, leleplezni az ember lényegét, legbelső énjének titkait: ősi ritmusait, modern vágyait, ősi indulatait, modern érzésvilágát. Költészeted tele varázslatokkal! Barátsággal ölel: Huba

*

Budapest, 2007. augusztus 28.

Kedves Huba! Mi aztán jól beúsztuk Gorgiász varsáiba! Azt hiszem, bennünket is megfogott a vén ravasz. Most aztán igyekezhetünk, hogy kiszabaduljunk a hálójából. Én is, Te is.

Ami engem illet: túlságosan is ingerülten reagáltam múltkori levelemben A nemlétezőről elmélkedő szofista filozófiájának „frivol szkepticizmusára”, „mrev s ugyanakkor szegényes logikáját” nem átalítottam a létigével való „ját-zadozásnak” nevezni. Leveled nyomán (s Gorgiász nyomába eredve) be kell vallanom, hogy ma már egy kicsit másképpen vélekedem róla – de ennek sem fogsz maradéktalanul örülni. A korábbi véleményemtől való elmozdulás ugyanis egy kicsit (s ismét) szembeállít a felfogásoddal. (Ha sikerül álláspontomat érthetően kifejtennem, ezt mindjárt tapasztalni is fogod.)

Mindenekelőtt itt a kérdés: hány Gorgiász létezik? Szerinted, kedves Huba, kettő. Egyfelől a természetbölcslő áll („akinek mindent tagadását” saját bevallásod szerint hozzám hasonlóan ítéled meg, akit tehát legalábbis némi távolságtartással szemlélsz), vele szemben azonban kiemeled „a beszéd mindenhatóságát hirdető rétor”, akit „tisztelsz” s egyenesen a „szemantika főpapjának” nevezel. Lehet, hogy két Gorgiász létezik (bár Adamik Tamás az *egy* mellett teszi le a voksát *Antik stíluselméletek* /Seneca K., 1988/ című munkájában, valószínűleg közös forrásunkban). Nézőpont kérdése. Bevallom, ebben én inkább Adamik nézete felé hajlok, s vele együtt „Gorgias életművét egységes egésznek tekintem”. Nézőpontom azonban sajátos, eltér az övétől is: Gorgiász természetfilozófiájában (is) inkább a szónoki teljesítményt látom. A szónoki nagyot akarást. (Saját terepén „legyőzni” a filozófiát.) A retorikai eszközök, a gorgiászi alakzatok, legalábbis a Sextus Empiricus-féle tolmácsolásban, szembetűnőek. Talán nem is más ez a bölcselet, mint az új „tudomány”, a szofista retorika hajtásainak a parmenidészi metafizika törzsébe való oltása. A „mindent bebizonyítani” képességének az eufóriája. A „semmi sem létezik” nihilista (most már megengedem: bizonyára megszenvedett) következtetése e törekvésnek azon-

---

---

ban nem egyetlen termése. (Eddig én is így hittem.) Most azonban már a hozzá vezető utat is észre kell vennem: a tapasztalati világgal szembeállított létezőnek a megismerés szempontjából vett paradox voltát, antinómikus jellegét. Ez pedig legalább annyira eltávolítja a mozdíthatatlan parmenidészi *vantól*, mint amennyire közelíti a hérakleitoszi folyton változóhoz. Ez szintén eredmény, az előbbinél nem is kisebb.

S ha már itt tartunk, nem tudom, kedves Hubám, észrevetted-e, hogy Petőfi is *A nemlétezőről* logikáját, a fokozásos szerkesztést alkalmazza utolsó versében, a *Szörnyű időben*. Hasonló a két szöveg felépítése.

Gorgiász: „...az első az, hogy semmi sem létezik; a második, hogy ha létezik is valami, az megismerhetetlen az ember számára; a harmadik, hogy ha megismerhető is, kifejezhetetlen és más emberrel közölhetetlen.”

Petőfi: „...Egy szálig elveszünk-e mi? / Vagy fog maradni valaki, / Leírni e / Vad fekete / Időket a világnak? / S ha lesz ember, ki megmarad, / El tudja e gyászdolgozat / Beszélni, mint valának? // S ha elbeszéli úgy, amint / Megértük ezeket mi mind: / Akad-e majd, / Ki ennyi bajt / Higgyen, hogy ez történet? / És e beszédet nem veszi / Egy örült rémülésteli, / Zavart meséjének?”

Nyilvánvaló a hasonlóság – kettejük közül valamelyik tanult a másiktól némi kis retorikát, az biztos!

Visszatérve Gorgiászra, most már nyelvfilozófiájára, szembetűnő az is, hogy a szónoklás művészetét valóban művészetnek tekintette, s mint ilyet, nem kívánta az „igazság” követelményével szembesíteni. (Platón *Gorgiászának* Szókratésze [!] meg is rója ezért – a művészetet az utánzás utánzásának tekintő idealista Platón szemszögéből joggal.) Mi azonban, akik természetesen másképp tekintünk a művészetekre, másképp értjük Gorgiász szavait is (immár a *Helené magasztalásából* véve az idézetet): „...egyetlen beszéd nagy tömeget gyönyörködtetett és győzött meg, mert művészien volt megírva, bár nem az igazságot mondta.” Gorgiász, jóllehet természetfilozófiájában a szavakat ő is a külső dolgok jeleinek tekintette, itt már elszakad a referencialitás igényétől, a hatást nem a külvilág tényeinek való objektív megfelelésen, hanem a szöveg elrendezésén méri. Ez mai nyelvészeti megfogalmazásban a közlés (jakobsoni) poétikai funkcióját jelenti. Egyúttal annak kívánalmát is, hogy a különböző „műfajokat” más-más szemmel nézzük.

Talán ez az a rés, ahol (közös megegyezéssel) kihátrálhatunk a „gorgiászi” csapdából. Én készséggel belátom Gorgiász, a rétor nagyságát (s filozófiájában is), Te pedig nyugodtan elismerheted, hogy a vak is gyönyörködhet a költészetben, még akkor is, ha a színekkel kapcsolatban csak más érzékszervekről származó ismeretei, „szinesztéziás” benyomásai lehetnek, vagyis képzetei és fogalmai e téren enyhén szólva is hiányosak. A gyermekekhez hasonlóan, akik tapasztalat dolgában gyenge lábakon állnak ugyan, vékony szótárral rendelkeznek, de némely begyöpösödött felnőttel szemben van egy nagy előnyük (ami máris kettő, sőt három): a játékoság, s az ebből fakadó nyitottság és kreativitás. A Thomas Mann-i anticipálva tanulás lehetősége, a jelentésbeli „hézagok” befoltozásának a képessége.

Ilyen a bennünk élő gyermek is. Nem szabad csüggednünk hát! Talán a női lélek „liános dzsungel” előtt állva sem. S bár ennek szövevényébe, némiképp fáradva, már nem mennék bele, egy-két idevágó részletet azért idézek,

---

főleg Montaigne esszéiből: „Talán könnyebb végleg lemondani az egész nő nemről, mint valamennyi kötelességünket híven teljesíteni a feleségünkkel szemben” (II. könyv, 33. fejezet). E kijelentése miatt André Gide el is marasztalja, s joggal, az író (,amiből egyáltalán nem következik, hogy ő valamennyit teljesítette volna. A nőt nem becsüli valami sokra...” stb.). A költőkről azonban (Montaigne-nek) nincs egy rossz szava sem. Legyünk büszkéek rá, kedves Hubám, már csak azért is, mert egy mai költőnek e téren nehezebb a dolga. (Igaz, hogy többet is kaszálhat.) Montaigne még a hagyományos női szerep alapján beszélhetett („Elég, ha [...] nem szorulnak tolmácsra, amikor udvarlásunkat hallgatják.”). A mai nőknek azonban nem elég, „ha a tulajdon természetes kincseiket érvényesítik”. Számolni velük ma már ezeken túl is muszáj. Arról nem is beszélve, hogy költő, nagyvonalúan (Montaigne fölvetését követve), nem mondhat le róluk. Neki „navigare” a nőben is „necesse est”. Mindezen okosságok leveled, valamint Székács Verának és Réz Pálnak a műfordító Réz Ádám életművét ápoló s felmutató könyve (*Réz Ádám emlékezete*, Európa K., 2007) nyomán jutottak eszembe, az idézeteket is ennek szemelvényeiből merítettem.

Remélem, segítségedre lesznek majd az amazonokkal vívott háborúidban, hozzájárulva, hogy napjaid most már nyugalomban teljenek. S békességre jutván a világgal és önmagaddal, talán azt is megengedheted magadnak, hogy barátodra is gondolj néha-néha, megajándékozva őt egy-egy hanyagul leszakított leveleddel! Vale: Pali

*

Veszprém, 2008. február 9.

Palikám, drága Barátom, sebtében írok én is aggodalmas leveledre, hogy köszönjem féltő gondoskodásodat, mely megóvni kívánt valami újabb ballépésemtől, melyeket tántorgásaim közben gyakran el-elkövettem, s követek.

Elismerem, a két szóból álló verscím – Testet öltének – önmagában csakugyan értelmezhető akként, hogy egy testetlen kezdő engedélyt kér az irodalmi belépésre, mert elismerésre vágyik, stb., azaz e módon öltene testet, ami – valljuk be – lealázó. Palikám, tüneményes okfejtéssel szálltál szembe ilyenén önlealázásommal.

Ám értelmezhető akként is e kötet cím, hogy a költő mindaddig testetlen – lett légyen akár világhírű a szegény istenadta –, amíg egy olvasó végre rászánja magát és fölemeli a kiterített ponyváról vásári portékáját, és olvasni kezdi. Ez utóbbi motoszkalhatott káoszmoszba meredő szemüregem mögött, amikor a mellékelt sorokat papírra vettem, hogy megszólítsam a csak elmében létező olvasót, aki talán egyszer, saját lét-kalandján is merengve elolvassa pár soromat, miközben ráhökken, hogy bármily messzire lát a térben és a múlt időben, az egész fölér egy érzéki csalódással, az emberi történelem is annyira véges, míg ami körülvesz – káprázat.

E gondolat lapul a vers mélyén, vagy az se, egyszerűen csak egy érzéki életérzés, ami elfogja az embert, amikor balgán azt reméli, hogy valaki, valamikor, egyszer, talán megtapintja egy régen elfütyült versmelódiában.

Palikám, Barátom, emiatt ragaszkodom – kétségek között – ehhez a (feltámadásomat remélő szavakhoz, e kozmikus érzésvilághoz?) kötet- és vers-

---

címhez; mert egyelőre verseimbe temetkezem, vagyok, talán nem is akar ki, de az is lehet, hogy senki, aki szánandóan kevély hangon az utókornak üzen. Holott az utókor is eltűnik, még az utókor utókora is; nem lesz, ki minket exhumáljon; az egész mindenség – utókorostul –, ha van is, megfoghatatlan. Mégis, az ember jelt ad, hírt ad, ki pár sorral, a sziget címével egy palackban, mi egy-egy verssel, amit ha elolvas holnap vagy századok múlva a méla olvasó – megelevenedhetünk: lábra kelnek a szavak.

Ám ha mégis úgy találsz, hogy a kötet cím ezen eredendő értelmezés ellenére is – amit szintén sugall! – afféle képzettársításra adhat okot, amit felvázoltál, nos, akkor csakugyan el kell gondolkodnom egy egészen más cím választásán. Akkor kvaccs! Nem tudom, melyik költeményem lehetne a címadó vers, segíthetnél. Tehát, ha nem elégít ki érveléssel szembeni ellenvetésem, úgy jelezd, mert felhívlak és telefonon fogjuk megbeszélni az új cím választását. Bármikor lehetséges elérhetőséget ez a névjegykártya is megkönnyítheti.

Ez esetben üsd fel nálad lévő köteteimet; mely verset találnád méltónak, hogy kifejezhessem esszenciámat? Melyik rosszabbat válasszam?

Alkotó esszenciám? Aligha van már, ki nálad jobban ismerné mélységeimet és a fölöttük tomboló viharokat, hisz annyiszor vallottam mindezekről.

Egy másik világot teremtettem a nyelvben; már le se tagadhatnám. Itt van pl. a „Szelekótya szél” c. expresszionista hangulatú költemény; legyen „ő” a címadó? A vers egész szövege, minden sejtése (ritmus, belső rímek, asszonánócok és disszonánócok) egymástól távol eső képzetek tárgyasítása, szójátékok, képek összhangzására is kiterjed a modern hangszerelés. Csakhogy nem biztos, hogy ami egy vers címeként jó, megállná a helyét kötet címében is. Vagy ne vers címet válasszak kötet címül, hanem valamely vers egy érzéki részletét? Egy képet? Egyetlen kép annyit ér – mondja a kínai –, mint tízezer szó. De melyik legyen az a kép? Vagy valami más látvány, indulat, ösztön, hallucinatíva?

Elfárasztottalak? Hát persze, mert tele vagyok kétségekkel és bizonyosságokkal; a tudattal, hogy messzire értem az úton, de a jó úton-e? Követtem valami új formakultusz fényeit, de tényleg új-e, vagy csak kevert, széttapasott út talmi csillogásai? Ideám volt a régi és új hagyományokat, vívmányokat ötvöző, a kötött és kötetlen ritmusokat, eszközöket összeforrasztó, a különféle zenéket, zilált formákat s a szoborszerű tökélyt egyggyé ötvöző verselés megteremtése, melynek lényege a hajlékony nyelvi forma; hogy elérjem, amit Paul Valéry akart: a nyelven belüli nyelvet. Valami ilyesmi. Ellentmondásaim zombékos világában téblábolok; avagy én vagyok a képtelenség kultusza és humora, egy szurrealista tótágas a világ fölött? Idáig jutottam, és nem tudok egy jó címet találni; „mint kit önfájával botoz meg a sorsa”.

Palikám, Barátom, mégis elégedett lennék, ha még legalább tízezer efféle levelet firkálnék Neked, és kapnék tőled kétannyit! Ölel: Huba

*

Budapest, 2008. február 17.

Kedves Huba! Látom már, nem kis galibát okoztam azzal, hogy belenyúltam készülő kötetedbe. Talán megbocsátható mégis, ha az eredmény felől nézzük a dolgot. (Még akkor is, ha ez egyelőre nem áll rendelkezésemre, hiszen nem is tudom, legfőljebb csak sejtem, hogy a címváltozatok közül melyiket teszed majd a borítóra.) De bármelyiket választod is a fölmerült variánsok közül, most már csak jó lehet.

Remélem, tudod, hogy nem valamiféle akadémikuskodás íratta előző levelemet, hanem a köteted „érdekeivel” való azonosulás. Ez olyan mértékben sikerült is, hogy végül már szinte teljesen magaménak tekintettem a versedet. (Amely a költészet érzéki természetéről, a testet öltés esélyéről és feltételezett-ségéről, a létezés kalandjának múltékony voltáról, káprázatjellegéről egyszerre beszél: „testet öltének, ha megtapintánál / madárfütyty-kósza versmelódiákban / – sisterékelőn – víg utcabál- / ban lengve-lengne napszakállam, / hallanád, mint illan át // létsíkonon pár rím ...”) Annyira magaménak éreztem e költeményt, hogy mindjárt át is írtam. És nem is csupán a jobb kötet cím érdekében. Tulajdonképpen egy másik verset kezdtem létrehozni az általad adott mű „talált tárgyából”: „ha testet öltének, s megtapintánál / madárfütyty-kósza versmelódiákban / – sisterékelőn – s víg utcabál- / ban lengve-lengne napszakállam, / hallanád, mint illan át // létsíkonon pár rím...” Mint e két idézetből kiderül, az eredeti versben szunnyadó „szükség-szeretet” állításával szemben én az „ajándék-szeretet” úribb gesztusát állítottam. Jóformán ízlés és hangulat kérdése, hogy melyiket hangsúlyozza az ember. Éppen ezért (szerintem) mindkét változat megáll a maga lábán. Kérdés, hogy ki kell-e az egyiket a másik érdekében irtani. Szerintem nem – iker-változatok ezek a lét (és egy vers) témájára. Talán érdemes lenne így, szíamiként közölni őket. (Szívesen átengedem a magam változatát.)

A fentiek alapján még két gondolatot szeretnék megosztani veled. Az egyik a szeretet természetére (a szükség és ajándék motiváló erejére) vonatkozó állítás, melyet Clive Staples Lewis könyvéből merítettem (*A szeretet négy arca*, Harmat K., 2007), s amely, lám, versed (át)értelmezésében is most segítségemre jött. A másik (gondolat) egy irodalomelméleti könyvből (*Az irodalomtörténet esélyei*, Gondolat K., 2004), pontosabban ennek Horváth Iván által írt tanulmányából származik, s a szöveggondozás (a kritikai kiadás) aktuális feladataival kapcsolatos. Nevezetesen annak gondjával, hogy egy (rég) szöveg azonosságát megállapíthatjuk-e (s ha igen, hogyan). Valójában ez nem könnyű feladat, és nem is csupán a rendelkezésre álló adatok szűkös volta miatt. A zavar néha éppen a bőségből származik. Hiszen a különböző kiadások különböző értelmezések (lehetnek), s éppúgy szövegvariánsokat hoznak (hozhatnak) létre, mint bármelyik olvasás. (Arról nem is beszélve, hogy a művek keletkezésének folyamatában is képződnek vagy képződhetnek ilyen vagy ehhez/ezekhez hasonló szövegvariánsok.) A szerző persze leteheti (mint ahogy általában le is teszi) a voksát az egyik vagy másik változat mellett – de néha önmagának is ellentmondva (pl. egy gyűjteményes kötet esetében a korábbi kiadás variánsával szemben). Mi van ilyenkor? Változat változat hátán (nemcsak a népköltészetben tehát!). Horváth Iván sarkított megfogalmazásában: „a szöveg csak többes számban létezik”. Mindezt (gondolhatod!) a magam eléggé el nem

---

ítélhető beavatkozásának mentségére (s egy szegény poronty megmentése érdekében) írtam. A többi nem az én dolgom, ennyit viszont (talán) meg kellett kockáztatnom.

Még mindig maradnék (egy kicsit) C. S. Lewisnál. De most már lekanyarodva a költészet útjáról. C. S. L. egy másik könyvében, *Az emberiség felszámolása* (Harmat K., 2004) címűben egy „objektívnek” nevezett értékrend mellett érvel, amelyet a tradíció teremtett, s amelyből részeket kiragadni éppoly lehetetlen (sőt „tilos”), mint helyébe bármit is állítani. E tradíció alapja kívülről egyszerűen hozzáférhetetlen. Csak belülről, saját szellemiségétől ihletetten újítható meg (születik újjá). (Mint a nyelv pl. a költő és nem egyszerűen a nyelvész munkája nyomán.) E tradíciót (kánont) C. S. L. axiómaként kezeli, s hogy neve is legyen a gyerekek, taónak nevezi, értve ezen (a világtörvényen) a különböző kultúrák egybecsengő nagy alapszövegeinek tanítását (amely az ember erkölcsi érzékében mint legmagasabb valóság van fölírva). A legmagasabbat nem írhatja fölül semmi. Az elmúlt századok története az alkalmazott tudományok és technológiák révén mégis e „fölülírás” baljós kísérleteinek története. Baljós, mert e „kísérleteknek” a természet ellen indított rohama egyúttal az ember (az emberi természet) elleni támadás is. Mivel a természet „legyőzésére” bevetett eszközök (diktatúrákban éppúgy, mint az ún. demokráciákban) a mindenkori hatalmi elit szolgálatában állnak, ezek felhasználása a társadalom túlnyomó többségét (az egyes embert) függő helyzetbe hozza. A technika mai színvonalán (ne legyenek illúzióink) az emberi természet „szabadon” módosítható, génállománya „megpiszkálható”, a személyiség karaktere manipulálható, kondicionálhatóságát pedig akár az alkalmazott pszichológia tapasztalatának is tekinthetjük. A tömegpszichózis árucikké vált, mesterségesen előállítható. Sajnos e gondolatok már régen kiléptek a spekulációk köréből. Bármelyik marcona római, pusztán kedvtelésből, szétrúghatja Arkhimédész jeleit. Nagy a baj tehát az emberi „természettel”. Az elmúlt napokban két olyan könyvet is olvastam, amely ennek elfajulását mutatja, s amelyeket témájuk okán legszívesebben „elengednék”. Az egyik Gion Nándor tetralógiája, a *Latroknak is játszott*. Családtörténet és egyúttal a kisebbségi lét kálváriája, Bácska 20. századi krónikája. S ugyancsak a Bácskáról Cseres Tibor könyve, a *Hideg napok* 1991-es folytatása: *Vérbosszú Bácskában*. Ez utóbbiban a titóista vendetta gyomorforgató dokumentumai: több mint negyvenezer magyar lemészárlása a partizánok „jutalomjátékaként”. Ezt is egy magyarnak „kellett” megírnia: a délszláv írók (talán a mai napig?) nem érezték késztetést hozzá, mondván: „mi ez a negyvenezer a háború kétmilliójához képest – csöpp a tengerben!” Ha az önvizsgálat elmarad (márpedig elmaradt!), az emberi természet („oh dicső természet!”) romlik tovább. Jogos a félelem.

Mit tehet mainapság a költő? Ha fizikai létére gondolok, kevesebbet, mint a régi görög. Köreivel együtt bármikor eltaposhatják. És mégis. Nála többet kevesen tehetnek. Hiszen műve, a vers (kimondva vagy kimondatlanul) mindig a legfelső valóságra is utal, a legősbibb tudást testesíti meg, magát az alapot erősíti. És ehhez nem is kell sokat tennie: elég, ha a versén farigcsál még egy kicsit. Mint Te is, Barátom. Üdvözlettel: Pali

*

Zalakaros, 2008. július 22.

Palikám, drága Barátom, nem mondhatod, hogy elhanyagolom a veled – levelek útján – való beszélgetéseket, mert íme még a zalakarosi nyárból is kapsz tőlem híradást. Ide menekültem „a panelom” épp folyó festése, konyha járólapoztatása, újracsempézése, új könyvespolcok beállítása stb. elől. Időről időre bivalyként merülök el eme langyos, bűdös pocsolyában és – ha látnád! – elégedett mosoly van az ábrázatomon. A Freya Hotel negyedik emeleti balkonzjáról – alig hihető, amennyit idáig zötykölődött a busz – tiszta időben az ég peremén kivehetők Badacsony, Csobánc, Szigliget, Szentgyörgy-hegy körvonalai. Nem tiszta időben bebuszozom Kanizsára (mindössze fél óra), hogy e táj egyéb domborulataiban is gyönyörködjem. Lehet, hogy Búzás Huba polifon költészetének ez egyik „kézenfekvő” magyarázata? Mert kétség nem fér ahhoz, hogy ebben igazad van: csakugyan polifon ez a költészet. De szerintem – ha nem is mondta ki a szót – Ágh István se állít kevesebbet levelében.

Mert nézzük csak: azért volt értelme ennyi blurböt szerepeltetni a kötet füleiben (a többi el se fért), hogy lássuk – lássa az Olvasó –, ugyanarról eny-nyiféleképpen lehet felelősen és hitelesen véleményt formálni. Valamennyi vélemény felelős, hiteles és igazság-magva van. Más-más nézőpontból, megközelítéssel, különféle fokban hordozzák az igazság specifikáit, de együtt már-már megközelítik azt a teljes igazságot, amiről Te beszélsz, hogy ez voltaképpen egy polifon költészet. Az egyik vélemény jobban, a másik kevésbé közelíti meg ezt a teljességet (amiről Deák Laci tesz említést). Abban is igazságod van, hogy különösen kétféle nézőpont, ítélet kezd polarizálódni: Lator László és Ágh Istváné, hisz ők a legjelentősebbek – ez idő szerint. S ha már választanom kéne – melyik közelíti meg inkább az igazságot –, persze hogy az utóbbit választanám, nem azért, mert rám nézve egyértelműen kedvezőbb, hanem mert részleteiben és összességében igazabb. Nem akarom azt mondani, hogy Ágh István élesebben a „vesémbe” látott, mert Lator László nem is akart a „vesémbe látni”, megelégedett Búzás Huba sokszor csakugyan csúfondáros pózainak felfedezésével. Ágh István ezzel szemben jobb szemű, fülű esztétához méltóan a vesémen kívül a szívemet is fölfedezte, pontosabban e költészet szívét, a „költői erőt”, amivel – így írta – fenntartom a feszültséget e versekben és ezáltal az egész kötetben is. Te is ezt mondod, Palikám, amikor arról beszélsz, hogy e polifon költészet (hisz éppen ettől polifon!) képes mindenféle „ellentétes vonatkozásokat (hangoztatva) integrálni” és „éppen ebben van az ereje”. Igen, ez az erő talán a költői erő.

És a „vágásvonás” is csak az egyik „vonatkozás”, de azért köszönöm, hogy e ponton megvédeni akarsz magamtól. Igen, a villoni csavargó-érzésvilág örökösének inkább vallom magamat, de ennek is köze van a vágánsköltészethez – a különbség döntően az igényességben van. Hát, rám aztán senki nem mondhatja, hogy nem vagyok eléggé igényes – neked négy szemközt bevallhatom, hogy a mások által felületesen csak ízlésnek mondott formakultúrát a véremben, lüktetéseimben, zsigereimben, hovatovább minden eresztékemben érzem; de mire megyek veled, ha legtöbbször ezt nem érzik, emiatt alkotásaimban ezt nem is értékelhetik, mintha csak egy több oktávon énekelni képes énekművész botfűlűeknek énekelne.

Ritkán akadunk hasonlóan jó hallásúakra, a formakultúrát érzőkre, esztétikailag tudatosan is felkészültekre, ahogyan én akadtam rád, vagy Ágh István akadt rám. Mert nemhiába idéztem blurbjeim között hosszabban Suhai Páltól! Ki az, ki rajta kívül nemcsak felfedezte, de még számomra is meglepő részletezettséggel ki is elemezte a „mozaikszemcsékkel” történő kép-építkezés technikáját mint sajátos alkotásmódot? Na mindegy, azért mindenkinek énekelünk, hátha javul a botfüllűek hallása is valamennyire.

Igen-igen, küldd át e-mailen a 100 vers-válogatást; érdekel, bár csak újabb két-három kötet után kéne válogatott verseskötetel ismét előrukkolnom. És most valami másról.

Kérdezem: tudunk mi másról beszélgetni? Na, igen, annyiban más, hogy nem egyszerűen meghívlak, hanem szeretettel kérek is: légy az október 10-i (péntek, 18 óra) kötetbemutatómon a másik méltatóm. Azért a másik, mert az egyik Ágh István lesz mint az este díszvendége. Bevezetőt mond Deák László – ha nem akkor lesz éppen zsűritag. A szerző beszélgetőtársa Kellei György író, újságíró lesz; várhatóan közreműködnek: Ács Tamás, Felföldi Gábor előadóművészek, valamint Csermely Zsuzsa és Kovács Attila zeneszerzők. A helyszín a vészprémi HEMO (Zalka Máté tér 1. szám), és kapcsolódik Zongor Gábor festőművész képkiallítása. Meghívót és forgatókönyvet küldök – kinek-kinek a felhasználható percei miatt. Legfeljebb, ha 3-4 perc juthat, Palikám, de a közönség számára így lesz követhető pár rövid mondatban mindaz, amit érdemes elmondanod „polifon mozaik-technikás” költészetemről. A többi úgyszólván felfoghatatlan, hisz ismered e rendezvények légkörét. Mivel aznap nem tudok már visszautazni, természetesen számodra is szobát foglalok a TAPO vendégfogadóban (és magától értetődően ez a meghívó költségére történhetik csak). A későbbiekben emléktábla hirdeti majd a TAPO falán, hogy 2008. október 10-én három híres költő halt meg ott. Akkor ott majd felismeritek: mennyire különbözőek vagytok, de ennél jobb nem is lehet, mert minden alkotóművész másképp asszimilálja magába az élményeket, ezáltal másképp fejezi ki; így érthető, hogy a modern líra a hangulatok kifejezésének finomságaiban ölt testet, nem értelmi tényezők határozzák meg, hanem hangzásbeli és asszociatív tényezők alkotják; minden jelentős költő a saját asszociációival gazdagítja fel (sok-sok emlék és új tény érzetével) átélt élményeit. Igaza van Aranyinak: az író pók, aki hálóját önmagából szövi. Barátsággal ölel: Huba

*

Budapest, 2008. szeptember 1.

Kedves Huba! Nem kétkem, hogy a barátságot (velem) nem fogod és nem is akarod elhanyagolni, annak ellenére sem, hogy a napi húszból maradó negyven órát munkával, illetve a nőkkel kívánod eltölteni. Mindezt elfogadom, sőt támogatom is, vagyis tudomásul veszem, hogy ezután az eddigieknél ritkábban fogsz leveleiddel meglátogatni. Igyekszem én is a tempót visszafogni, bár most, kivételesen, a szóba hozott témák fontosságára való tekintettel máris válaszolok leveledre.

Ha leszámítom a könyvbemutató körülményeire utaló megjegyzéseidet, praktikusán két dologra kell reagálnom. Először is a kötetbemutató számára írt

---

jegyzeteimmel kapcsolatban. E tárgyban nemcsak velős (!), de rövid is lehetek. Hiszen már eleve egyetértettem reflexióiddal, amikor a két variánst választásra elküldtem neked. Jó szemmel vetted észre az egyik befejezetlenségét, sőt a „csataló” kitétel sutaságát is az írás végén. Mindezt könnyen elismerhetem, hiszen felolvasni a másik „jegyzetet” szándékoztam (elhiheted: jeleztem is előre, hogy nekem már megvan a választásom). A címadó vershez való ragaszkodással azonban, nem tagadom, okoztál egy kis fejtörést, de ez már a múlté, a feladatot megoldottam, készen áll a „nagy mű”. Majd meglátod (meghallod).

Némi aggodalom azért bennem is támadt, méghozzá forgatókönyved látán: túl hosszúnak tűnik a program, vajon hogy bírja majd „fenékileg” a nagyérdemű? Ha csak a felolvasandó verseket veszem, már ezek is kitennének egy kötetet (összesen 20 vers!). Bízz egy kicsit az olvasókban: az érdeklődők úgyszólván elolvassák majd (otthon) a műveidet! Ez lehet a kivezető út: a versek számának radikális csökkentése. Íme egy probléma, amely maga kínálja a megoldását.

A másikra viszont csak közösen találhatjuk meg a gyógyírt ('gyógyír' = írásal meggyógyít?). A fejszóváltásban máris megegyezhetünk. Én is elcsodálkoztam bizony, talán nem is érveiden, hanem a mögöttük megbúvó szemléleten. Inkább erről szeretnék beszélgetni veled. Tudod jól Te is, hogy nem az utókor fog ítéletet mondani fölöttünk, hanem a jelen. Annak a bizonyos 30 évnek a purgatóriuma is csak a már életükben nevet szerző alkotókra vonatkozik (Babitsra hivatkozhatom ezzel kapcsolatban). De talán még csak nem is erről van szó, hanem sokkal inkább a potenciális olvasókról. Meg arról, hogy mit tekintünk irodalomnak. A napokban olvastam Vasy Géza tanulmánykötetét (*Tíz kortárs költő*, Felsőmagyarország, 2007), ebben éppen ezekről a kérdésekről ejt megszívlelendő szavakat. Egy kicsit hosszabban idézem, mert fontosnak vélem, amit mond: „azt is tisztázandónak érzem, hogy miért használom az emberi-írói alapélmény kifejezést. Hiszen a huszadik században egyre uralkodóbbak az olyan poétikák, amelyek tudatosan és határozottan, nemegyszer mereven szétválasztják az emberi és az írói személyiséget. Ennek jogosultságát, nemegyszer alkati, nemegyszer írói célkitűzésbeli indokoltóságát ellenezni botorság lenne. Ám ugyanolyan botorság lenne a szét nem választó, úgymond 'hagyományos' szemléleteket eleve lenézni, korszerűtlennek, indokolatlannak tartani. Van, aki életet, van, aki irodalmat, van, aki életet és irodalmat visz jellegadóan a műbe, s ennek megfelelően, de részben az ettől függetlenedő befogadói motiváltság alapján is, többféle lehet maga az értelmező befogadás is. S azt se feledjük lehetőleg, hogy az 'irodalom' is 'élet', s ugyanakkor az esztétikai megformáltság minimális követelményeinek eleget téve az 'élet' is 'irodalommá' változhat át. Gondoljunk csak legegyszerűbb példaként az önéletírások végtelen változatoságára és nem szűnő népszerűségére!”

E passzus 1991-ből való, de azóta, szerintem, még növekedett is a kíváncsisága az ehhez fogható, az életet élni, az irodalmat működni hagyó nézeteknek. Megengedő (befogadó!) ez az álláspont műfajok tekintetében is. Nemcsak a magas költészet az irodalom tudniillik. Egy magas hegy is dombok közvetítésével olvad bele (többnyire) az alföldek lapályába. És ez így is van rendjén. Ráadásul az olvasói érdeklődés (a népszerűség) az átmeneti műfajok iránt (mint amilyen az önéletírás, de megkockáztatom: mint amilyen a levél is) még intenzívebb lehet. Nem feltétlenül a kultusznak kell minősítenie az

---

átmeneti műfajokat: lehet önmagában nyugvó értéke is (ezeknek). Akár a mi levelezésünknek is. Mindezek alapján nem gondolom, hogy ne illethetné őket is meg a nyilvánosság. Ráadásul a barátság vagy dialógus dokumentálásának gesztusértéke is lehet. (Persze csak különösebb beállítás és bajuszpödörgetés nélkül – szerencsére mindketten borotválkozzunk!)

Barátsággal üdvözöllek: Pali

*

Veszprém, 2008. szeptember 8.

Palikám, kedves Barátom, ami a könyvbemutató időtartamára vonatkozó aggályaidat illeti, hmm! – nem alaptalanok. Álmatlan éjszakáim egyik okára tapintottál. Nosza, intelmedre rövidítettem a műsoron, itt küldöm a forgatókönyv újabb változatát; rövidebb már nem lehet, hisz már neked is előzőleg egy „vágottat” küldtem. Ez már a végleges „lehetséges” változat – bárcsak tartaná be mindenki az időtartamokat!

Levelezésünk közzététele? Aggályaimat ugyan fenntartom, ítélje meg más az ötletedet, bár ha megjelentenék, kissé csupaszon érezném magam, mintha egy nem nudista strandon rántának le rólam a fecskémet. Ám legyen, rád hagyom – hagyományozom – leveleim minden gondját, lazán összekötött-csomózott mondat-folyamaimat, kézirataim sajtó alá rendezésének mindennemű munkálatait, nem várható jövedelmükkel egyetemben. Körülbelül akként, ahogy Catullus hívta meg Fabullus nevű barátját ebédre:

*Be jól ebédelsz holnap, ó Fabullus,
nálam, ha kegyben állsz az isteneknél.
Ám az ebédet hoznod kell magaddal:
pompás ebédet, bort és víg kacajt is,
de főként, jól jegyezd meg, szép leánykát.*

Hja, még egy szó a könyvbemutatóra szánt jegyzetedről! Ízlésedre bízom azt is, Barátom, mert tudom, kiváló ízléssel rendelkezel (alig van egyebünk), mert tudom, nem üres a szó, amit kijelentesz: „a feladatot megoldottad”, hát, lelked rajta, hangozzék el akármelyik változat.

Mellesleg én is megoldottam egy „feladatot”. Itt küldöm az esszé kéziratát, kukkantsd meg, s ha rábólintasz, átküldöm e-mailen a Tempevöltgynek (két gépelési hibát vétettem, azokat, persze, javítom). Javaslom ellenben, hogy küldj Praznovszky Mihálynak egy-két eddig nem publikált! verset, mert akkor helyénvaló egy effajta esszé közlése, ha mögötte jelen van az a költészet, amelyről szól.

Tőlem még egy esszé már aligha várható, rövid ahhoz az időm, hacsak nem Deák Laci költészetéről van, lenne szó. Talán azt még kedvvel tenném. A már emlegetett „nemzedékünk” okán is. Ez esetben arra kérnélek: a számodra elérhető könyvtári berkekben nézz utána, ki mondható jelenkorunk meghatározó filozófusának, mert – szerintem – a levegőben van, érzem szellemi szimatommal, az a korszakalkotó filozófia is, amely quadrál (akár lelki párja!) nativista irodalmi éghajlattal, adekvát lehet vele, csak még nem tudok róla.

E kettőt meg kéne feleltetni egymással (-nak), akkor lehetne tán egy valamirevaló esszében tükröt tartani költészetünknek. Valószínűleg külföldi e filozófus, feltehetően filozófiai tárgyú folyóiratok már hírt adnak róla. Úgy sejdítem, mint régi asztrológusok a műszerekkel még nem látható bolygót, hogy a tömegvonzás törvényeinek megfelelően ott keringhet, csak még nem fedeztük fel. Szükségét azért érzem, mert filozófiában és irodalomban a szellemi áramlatok sohasem magányosak: kiegészítik egymást, kölcsönhatás nélkül elképzelhetetlenek.

Barátsággal ölel: Huba

*

Budapest, 2008. szeptember 11.

Kedves Huba! Ember tervez, isten végez. Úgy látszik, hiába határoztuk el, hogy ritkítani fogjuk kusza sorainkat. A részben általunk is teremtett helyzet arra kényszerít bennünket (téged is, most pedig engem), hogy a szokásosnál gyakrabban nyúljunk a toll után (ami végül is nem olyan nagy baj). (Így beszélhet egy részeges is a pohárról.)

A könyvbemutató forgatókönyvében ejtett vágásokat csak helyeselni tudom – így dolgozik egy igazi sebész! A levelezésünk közzétételével kapcsolatos óvatosságra int. Tervemről ugyan nem akarok lemondani, de ajtóstul sem fogok a házba rontani. Én sem akarom, hogy valaki lerángassa rólam a fecskémet (még nudista strandon sem) – biztos, ami biztos, már most beszerzek valami jó kis jégeralsót alája. (Rajtam ne nevéssen senki.)

Ami filozófiai kérdésvetésedet illeti, meg fogsz lepődni: máris tudok válaszolni (nem kell ezért könyvtárba mennem). Deák Laci költészetének zárjába ugyan nem fog illeni e kulcs, talán a tiédbe se, de garantáltan „nativista” filozófiával szolgálhatok – igaz ugyan, hogy nem így nevezik. Az is igaz, hogy gyökerei szinte a kezdetekig nyúlnak, Platónig és a neoplatonizmusig. Egy Ficinióig, Janus Pannoniusig (de még Balassi Bálintig is). Újabban (a 20. század elején) Rudolf Steiner (volt) az, aki antropológiájában az övékéhez fogható mond(ott). A gyermeki fejlődésről szóló dornachi előadásából idézhetem pl. a következőket (már ebből megítélheted, hogy neked való filozófus-e ő): „Az élete legesleges első szakaszában – ezt bárminemű korlátozás nélkül mondhatjuk – az ember egyszerűen azt teszi, amit ő akar. Ha a felnőtt ember ezt úgy igazán bevallja magának, be kell látnia, hogy azzal szemben, amit a gyermek akar, nagymértékben tehetetlen,* különösen mindarra vonatkozóan, ami a gyermekből válik a későbbi, néha az egész kései életpályája során.” „Amit a gyermek a születése, illetve fogantatása által lehozott magával a szellemi-lelki világokból, azt beépíti a testi-fizikai szervezetébe. Ezzel van elfoglalva. Azt teszi, amit ebből következően akar, még bezárja a kapukat a külvilág előtt. És nem szabad érzéketlenül beletaposnunk abba, amit a gyermek ily módon végez [...], amit ő akar, vagyis hogy nem hozzáférhető a külvilág akarata számára.” A továbbiakban Steiner arról ír, hogy ez a „befelé forduló”, „körmét és fogát” növesztő gyerek mennyire nyitott mégis a külvilágra: szintén eredendő utánzási hajlama révén. „Nos, ez éppen az az életszakasz, amikor a legfontosabb dolgokat tanuljuk, amiket tehát teljességében belső munkával tanulunk meg abból kiindulva, amit a

---

preegzisztens létből hoztunk magunkkal. Gondoljanak bele, hogy az ember az első két évben tanul meg beszélni, megtanul járni, olyan dolgokat tanul tehát, amelyek a legbensőségesebben kapcsolódnak saját emberi tartásához, mind magára, mind a szociális életre vonatkozólag.”

És így tovább, kedves Huba, csak a nevelélmélet vagy négyszáz oldalán át. Van steineri közgazdaságtan is, még talán esztétika is. Ez utóbbival kapcsolatban említhetném Goethe-tanulmányát, amelyből talán már neked is idéztem valamikor. Nehezen hozzáférhető, de azért megadom a címét és lelőhelyét: *Goethe, egy új esztétika atyja*, Szabad Gondolat, 2007. március, Melléklet. A főntebbi gondolatokat pedig *A gyermek egészséges fejlődése* (Genius, Magyar Waldorf Szövetség, é. n.) című újabb kiadású könyvből citáltam. Talán nem kell mentegetőznöm: nem vagyok steineriánus, antropozófus, waldorfista – mint ahogy (megengedem) Steiner sem volt az. Tovább megyek: semmilyen elméletnek nem vagyok a hívője, de (messziről) nem is nézem le őket. Összedegetem a magamnak valót, ennyi az egész. Erről (a teória szerepéről és konkrétan Steinerről) nem akarlak meggyőzni. Örülnék mégis, ha válaszómmal (s e kis olvasnivalóval) érdeklődésedet föl tudtam volna (föl tudnám) kelteni. Barátsággal üdvözöllek: Pali

* Ezt én is alátámaszthatom: nemrég lányommal Zebegényben hároméves unokámat, Samut nyaraltattam – jóformán mindig az ő akaratának kellett érvényesülnie. (Pedig mi ketten voltunk ellene.)

*

Veszprém, 2008. szept. 17.

Drága Palikám, Barátom, köszönöm leveledet, melyben pontokba szedted fejbe kólintásokkal igyekeztél jobb belátásra téríteni a költészetedről írt esszém gyenge pontjaira irányítva figyelmemet. Minden észrevételeddel egyetérték (egyét kivéve), kérdés azonban, hogy egyetértésemet miképpen tudom majd (és mikor) érvényesíteni a javítások során. A javítások mindig időablóbbak szoktak lenni az alkotásnál és gyakran nem sikeresek. Ha pl. „több oszlopra” építeném esszém – hogy ne düljön össze –, úgy tetemesen hosszabb lélegzetűnek kell lennie, s nem tudom, mennyire szerencsés lehet ez folyóiratban való megjelenés esetén. Azon döntésem is változtatok, hogy a Tempevölgynek küldjem. A VárUcca Műhelynek fogom adni, előzőleg azonban elküldöm majd újabb mustrára neked. Ennyit egyetértésemről és az esszé további lehetőségeiről, ha egyáltalán végleges formába rázható.

Amivel nem értek egyet, azt az 5. pontban fogalmaztad meg. Szerinted a hegeli spirál természete nem igényli a regresszió meglétét. Sőt, annak éppen az ellenkezőjét; nem fér bele a visszafejlődés semmilyen esete sem.

Szerintem viszont nemcsak belefér, hanem regresszió nélkül nincs progresszió, nincs fejlődés sem. Mert minden tézis – mondja Hegel – magában rejti már saját antitéziséjét, és mindkettő megszűntetve megőrződik a szintézisben (ez az „aufheben” értelme is). Ami pedig kapcsolódó felfogásomat illeti, a progresszió a mozgás azon mozzanata, amely „előrehatás”-ban, a regresszió pedig azon mozzanata, amely „visszahatásban” nyilvánul meg. A progresszióban alárendelten regresszió is van, és fordítva.

A mozgás e mozzanatai a mozgás irány szerinti általános formáinak részét képezik.

Konkrétabban: az irodalom struktúráiban (cél-struktúrákban, szerkezeti struktúrákban, szervezeti struktúrákban stb.) végbemenő változások irányai egybeesnek a mozgás alapvető irányjaival, amelyek a hegeli spirálban állandóan érvényesülnek, a kézzelfogható valóságban pedig nyomon követhetők.

A változásokat fenntartó ellenhatások képesek magasabb formákban szintézisre jutni s a változások újabb és újabb formáit létrehozni. Irányon pedig nem egy meghatározott ponthoz viszonyított fizikai helyváltoztatást kell értenünk. Az irány az állapottérben bekövetkező állapotváltozások tartalma. Valamennyi irány sokdimenziójú kölcsönhatásban van a többivel, amazoknak szükségszerű, viszonylagos lételeme. Az irreverzibilis változásban például jelen van a fejlődés, a visszafejlődés, az ismétlődés és a körforgás szükségszerű, viszonylagos mozzanata mint a más irányú lehetőségek és mint az ellenkező hatású tényezők halmaza.

Az irreverzibilis változás tehát a mozgás irány szerinti azon általános formája, amely a progresszió és regresszió kölcsönhatása eredményeként közömbös tendenciájú mennyiségi, minőségi változások útján új, de az eredetivel azonos jellegű minőségi állapotot eredményez. A kulturális életben – és így az irodalomban is – különösen át nem gondolt kezdeményezések, változtatgatások, „átszervezések” nyomán tapasztalhatjuk az adott minőség megszüntét, majd attól eltérő, de azzal azonos szintű minőségi állapot keletkezését.

Ezzel szemben az ismétlődés a mozgás irány szerinti azon általános formája, amely a progresszió és regresszió kölcsönhatása eredményeként közömbös tendenciájú változások (reverzibilitás) útján az adott minőségi állapot folytonos újratermelődéséhez vezet. Ismétlődés nélkül sem az irodalmi szervezetek (szövetségek, szerkesztőségek stb.), sem az irodalmi élet más jelenségei (pl. a különféle irodalmi stílusirányok divatjai) viszonylagos stabilitása, sem mindezek működésének folyamatossága nem létezhetnék.

Viszont a fejlődés – talán már ki is találtad – a mozgás irány szerinti azon általános formája, amely a progresszió és regresszió kölcsönhatása eredményeként pozitív tendenciájú változások – evolúció, revolúció (vagy mindkettő) – útján új, magasabb rendű minőségi állapot keletkezéséhez vezet. Az új minőségi állapot a régihez képest, a magasabb rendű az alacsonyabb rendűhöz képest csak viszonylagos meghatározottságot jelöl. A magasabb rendű (rendszer, szervezet, struktúra, elem, stílus, jelenség stb.) nem feltétlenül összetettebb, bonyolultabb vagy finomabb szerkezetű; a magasabbrendűség sokkal inkább jövőbe mutató jelentőséget, célnak megfelelő működést, a célélérés eredményességét, a célképzés hatékonyságát, a környezeti feltételekhez való életképesebb alkalmazkodást jelent. Másképpen fogalmazva: minél intelligensebb a struktúra, az elem vagy rendszer működése, annál magasabb rendű. Az az irodalom, művészet, költészet fejlődő, amely hanyatlást tapasztalva aktualizálja céljait, majd struktúrái módosításával igazítja működését a megváltozott környezeti feltételekhez, körülményekhez, biztosítja életben maradását kedvezőbb vagy akár kedvezőtlenebb viszonyok közt.

Ezzel szemben a visszafejlődés a mozgás irány szerinti azon általános formája, amely a progresszió és regresszió kölcsönhatása eredményeként negatív tendenciájú mennyiségi, minőségi változások útján új, alacsonyabb rendű minőségi állapot keletkezéséhez vezet. Hétköznapi tapasztalataink száza igazolják, hogy ez leggyakrabban az irodalom egyes szegmenseiben a célstruktúrák inadekvát leépülésével következik be. (Lásd: száz év elteltével célravezetőnek vélik, esztétikusnak ítélik ritmustalan prózaszövegek sorokba tördelésével, képtelen stílussal, arctalan poéták költészetteremtését.)

Végül pedig a körforgás a mozgás irány szerinti azon általános formája, amely a progresszió és regresszió önfenntartó változásait, az ellentétes irányú változások megmaradását és egymásba való áthelyezését, ezen keresztül a fejlődés és visszafejlődés, az ismétlődés és az irreverzibilis változás ellentéteinek egységét fejezi ki. A körforgásban az ellentmondás kölcsönhatás formájában állandóan megoldódik és újra keletkezik. Létezését az irodalmi életben – többek között – például az írószövetségek önszerveződő tulajdonsága bizonyítja, amely az okoknak eme mélyebb rétegéből, az önfenntartó változás tényéből fakad. E szervezetek sajátos mozgása lényegének, „automatizmusuk” mibenlétének, rendszerviselkedésüknek, a környezethez való alkalmazkodásuknak oka a kölcsönhatás. Más szóval: a szervezeti struktúra és a környezeti változók közötti korreláció jelenségének oka az állapotterben létező önfenntartó változás. Az általuk produkált jelenséghalmaz az állapotterben e szervezetek irány szerinti általános mozgásformáinak konkrétá válásával jelenik meg. Stb., stb. A további okokról minek is beszélnek? „A világ felforgatása írói kötelességünk” – mondta Aragon.

Sajnos e téren még mindig nem tudtam kellő eredményeket elérni. Pedig – folytatta Aragon – „a költészet éppolyan alkalmas a botrányokozásra, mint akármi más”. Csakhogy a régi botrányok nem alkalmasak a világ mai felforgatására, újabbakat kéne keltenünk. Elég lenne talán – egyelőre – látomásaink rendkívülisége, mert régtől tudjuk, egy-egy különösen jól időzített, fantasztikumig érő látomás hasonlatos a dinamithoz: felrobbantja a hétköznapi valóság korlátait. Ilyenkor „a kül- és belvilág – mondta André Breton –, a világ valóságos léte és az ember álmai között elmosódnak a határok, kölcsönösen egymás részeivé válnak, s többszörös interferenciájuk révén megvalósul az ember és a világ misztikus egysége”.

Drága Barátom, meghívót küld a HEMO okt. elején; mivel azonban a kezembe kaptam már, mutatóba küldök egyet – látni akarlak, s hallani! Addig is baráti ölelés! Huba

*

Budapest, 2008. szeptember 24.

Kedves Huba! Nem gondoltam volna, hogy a személyes találkozás kilátása ennyi (sok) levél írására inspirál minket. Téged is, engem is. Ez persze nem baj, sőt, van benne valami, a groteszkkal vagy a bájossal határos megnyilvánulás, amelyet jóérzéssel, leginkább mosollyal vehet tudomásul az ember. Mint én is.

Nem így legutóbbi leveledet. A kezem szakadt le, mire begépeltem. Nagyon megkínóztál Hegeleddel, Barátom. Nemcsak az ujjam görbült el, de a

---

derekam is elferdült – ezt jellememről csak azért nem mondhatom el, mert az már eleve ferde (volt). Nem szabad nekünk Hegelről beszélnünk. Túl közhelyes ma már e fickó, hogy akármilyen palackból is kiengedhetnénk a szellemét. Az elmúlt egy-két évszázad alatt meglehetősen bosszúállóvá is vált, vég nélküli magyarázatok ingoványába csalja az embert. Ezt gyanítva most mindjárt meg is tartóztatom magam, nem szólok Hegelről többé egyetlen szót sem. Ha mégis, ecsethez folyamodom, s festek (újabb képet róla). Túlságosan is nagy ágyú (nagyágyú) ő ahhoz, hogy vele lövöldözzünk. Főleg verebekre. Ráadásul az évszázadok során már alaposan be is rozsdásodott ez a fegyver, ki tudja, használat közben nem a kezünkben robban-e föl. Arról nem is beszélve, hogy a verebeket inkább védeni kellene – most már visszatérek a szavakhoz, valódi verebekre gondolok. Nem tudom, Veszprémben (és környékén) mi a helyzet, de Budapestet elhagyták a verebek. Vannak városi rigók, természetesen galambok, vadgalambok is, bizonyos területeken a szarkák is elszaporodtak (ezt sem átvitt értelemben mondom), fecske, cinke, harkály, vörösbegy, rozsdásfarkú is látható (ez utóbbiak már Zebegényben), de veréb ott sem. Vagy ha igen, csak elvétve, feltűnésszámba megy. Pedig (emlékeimben) ugyancsak ott vannak a verebek mindenütt, leginkább persze a frissen hullott lócitromokon. De hol vannak ma már a lócitromok is! Ennyit Hegelről!

És most számunkra örvendetesebb témát szeretnék megpendíteni. Azért a többes szám, mert a Te kérdésedet (kérséded) érinti ugyan, de nekem is öröm a róla való beszéd. Ti. a „nativizmusról”. Múltkori levelemben Rudolf Steinert idéztem és ajánlottam figyelmedbe, aki egész rendszert dolgozott ki a preegzisztens létezésről, a földi életnek ehhez kapcsolódó sajátosságairól és feladatairól. E téma ennyiben maradt, legutóbbi levelemben nem reagáltál rá, én azonban ezt nem az érdeklődés megszűnésének, csupán más irányú elfoglaltságaidnak tulajdonítom. Engem továbbra is foglalkoztat a kérdés – veled erről magamban, mint az a következőkben mindjárt ki is derül, párbeszédet is folytatok. Most ebből ragadnék ki két szálat. Steinerrel kapcsolatos az egyik. A róla kialakítható képet szeretném némely megszorításokkal pontosítani. Steiner filozófiája (az antropozófia) tökéletesen illik ugyan a Te „nativista” hajlandóságodhoz, de gyanítom, hogy ilyen irányú antropológiájával mégsem jutnál messzire, esztétikája pedig csak nagyon laza fércel kötődik a „hozott/kapott” talentumok kérdéséhez. (Sokkal inkább Goethehez és Schillerhez a schellingi-hegeli idealista filozófiával való polémiájában.) Ezt azonban csak zárójelben mondom, nem hagyom magam Hegellel provokálni (!). Gyanítom, hogy téged mind az eszményítés kritikai megítélésének, mind pedig (mondjuk) az étertest általános problémájának kérdésénél jobban érdekelnék a költői talentumok. Amennyire Steinert ismerem, erre nála nem nagyon kapsz választ. A napokban viszont kezembe került *Giorgio Agamben* (kortárs olasz-amerikai) filozófus első magyarul is megjelent könyve (*A profán dicsérete*, Typotex K., 2008), amelyben a génuszról olvashattam figyelemre méltó sorokat. Mintha neked (nekünk) írta volna. Addig is, amíg megszerzed e kötetet, kimásolok néhány idevágó részletet tanulmányából: „...ez a hozzánk legközelebb álló, legszemélyesebb istenség [a génusz] egyben a legszemélytelenebb is. Ő testesíti meg mindazt, ami bennünk van ugyan, mégis fölébünk kerekedik, túlnyúlik rajtunk. 'A génusz számunkra maga az élet, hiszen nem mi hoztuk létre őt, hanem ő hozott

---

létre minket.' Még ha néha úgy tűnik is, hogy azonosul velünk, csak azért teszi, hogy aztán nyomban megmutassa, mennyivel több, mint mi magunk. Vagyis hogy mi magunk mennyivel többek és mennyivel kevesebbek vagyunk önmagunknál. Ha fel tudjuk fogni annak jelentőségét, hogy az ember a géniusban fogan, megértjük, hogy az emberi lény több mint saját Énje és öntudata, hogy születése pillanatától haláláig magában hordoz valamely személytelen, preindividuílis elemet, amellyel együtt kell élnie." A továbbiakban a költőt jobban érintő kérdésekről is szót ejt Agamben, nevezetesen a költő és géniusza közötti állandó feszültségről és „birkózásról”, s ezek következményéről. „Minden olyan kísérlet, amellyel az Én, a személyes elem megpróbálja kisajátítani vagy arra kényszeríteni a géniust, hogy az Én nevét kanyarítsa a papírra, szükségszerűen kudarcra van ítélve. Ebből ered például az avantgárd ironikus törekvéseinek létjogosultsága és sikere, ahol a géniusz jelenlétéről éppen a mű darabokra hullása, szétesése tanúskodik.” Meglepo beállítás, mely új elemmel egészíti ki, s némileg át is értelmezi „nativista” preconcepcióinkat – a „géniusz” személytelen, a praktikus vagy tudatos Ént felülíró követelményével. Immár nemcsak a „génekkal”, de a „géniusszal” s Agambennel is akad birkóznivalója az embernek: „A géniusz [...] nem ismer nagy embereket. Az ő szemében csak egyformán kicsi emberek vannak. Ám ezek között akadnak néhányan, akik kellőképpen mentesek az öntudattól, és képesek hagyni, hogy a géniusz átjárja és megrázkódtassa őket, míg darabjaikra nem hullanak. Mások, a kevésbé szerencsés komolyabbak, nem hajlandók a személytelen megszemélyesítőjévé válni, és képtelenek ajkukat a sajátjuktól idegen hang rendelkezésére bocsátani.” Stb., stb. – ha érdekel, a többit majd hozzáolvasod.

És még mindig könyvről (könyvekről), s remélhetőleg vigasztalót. Most jelent meg a Szépirodalmi Figyelő kiadásában az *Íróportrék* második kötete. Ebben Szabó Magda, Sütő András, Kányádi Sándor, Hubay Miklós, Kalász Márton, Bertók László, Schein Gábor portréja mellett, többek között (hogy személyes ismeretségben állókat is említsek), Kemsei István, Deák László és L. Simon László nevét olvashatom. Az előző, 2006-os kötetből is idemásolok néhány nevet: Csoóri Sándor, Szakonyi Károly, Nagy Gáspár, Jókai Anna, Temesi Ferenc, Gergely Ágnes, Esterházy Péter, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Zalán Tibor, Térey János. A két kötetben összesen negyvennégy alkotó – e tiszteletre méltó társaságnak kb. csak a felét idéztem név szerint, és már így is milyen hallatlanul gazdag a névsor. A másik pedig, ami feltűnhet e kiadványokban: egymás mellé kerültek olyan alkotók, akiket a „hagyományosan” megosztó szemlélet a barikád másik oldalán szeret(ne) látni. Itt pedig milyen szépen, az egész mai kortárs irodalom dicséretére (és dicsőségére?) megférnek egymás közelében. Ebből persze nem akarom azt a következtetést levonni, hogy nincsenek „lövészárkok”. Ha ásnak, vannak. Viszont be is lehet temetni őket. A különböző irányzatok megléte számomra a mai magyar irodalom gazdagságát tanúsítja – a mediatizált „felületek” által nyújtott siralmas képnek egyenesen ellentmondva. Minderről (Tudor) Erzsébet és (Stuart) Mária esete is eszembe jut. Előbbi az utóbbinak (Sepsi Csombor Márton szavaival) „fejszével fejét vétette”, majd néhány évvel később a Westminster-templomban (mint aki jól végezte dolgát) melléje temetkezett. Elvégre a rang kötelez. És így lehet ez valahogy az irodalomban is.

Végezetül még az is eszembe jutott, hogy a fönt emlegetett kötetek hasznosak is lehetnek, s nemcsak a „középiskolai, egyetemi tanárok”, „diákok”, de kritikai ambíciókkal-feladatokkal megáldott vagy megvert személyek számára is. És nem is csak az egyes életműveket érintő tájékozódásban, hanem annak belátásában, hogy a költészet kozmosza maga is tágul (egyre tágabb). Ez pedig „a verssel kapcsolatos elvárás-horizontok” „széttartásának” körülményei között is inkább vigasztaló, mint elszomorító. Azt jelenti, hogy van mindenki számára hely (a nap alatt) – feltéve, hogy (így vagy úgy) képes volt magát megneveznie. Ráadásul művével a konstellációt is megteremtette, amelyhez-amelybe tartozik, a kontextust, amely az ő értelmezési horizontja. Ha „oszlopok” nincsenek is, de vannak konstellációk – és természetes, hogy az értelmező is rendelkezik ilyenekkel. Kellő indokoltsággal mindegyiknek megvan (megal lehet) a maga (relatív: nézőponttól függő) jogosultsága. Jó ilyeneket (is) tudni.

Üdvözöllek, kedves Huba, már csak pár nap a könyvbemutatóig és a találkozásig. Addig talán fél lábon (levél nélkül) is kibírjuk. Barátsággal ölellek: Pali

*

2008. október 20.

Palikám, drága Barátom, jó volt látnom Téged, végre szót váltanunk személyesen is, és jó volt hallanom kritikai jegyzetedet könyvemről, versvilágomról; a bemutatóest egyik fénypontja voltál, köszönöm. Végre elkölthettük együtt szerény vacsoránkat is – Ágh Pista és Deák Laci társaságában –, magasröptű diskuráink közepette. Elgondolom, hány meg hány leendő irodalomtörténész hallgatta volna örömmel a veszprémi TAPO Fogadó és Királyi Étteremben a kor irodalmáról mondottakat.

A bemutató estjét mindenki – a közönség és helyi potentátok, újságok és tévé – kiemelkedően sikeresnek, üdítő hangulatúnak ítélte, alig győztem fogadni a telefonokat, elismerő, bár részleteiben nem mindig egyező véleményeket. Ami leginkább megosztotta a vélekedőket, Kellei Gyuri moderatori szerepvitele volt: a többség egekbe magasztalta, akadt viszont, aki mélységesen lehúzta. Ugyanez mondható el Kovács Attila zenei improvizációról.

És most – miután, gondolom, el nem engeded nekem, hogy a bemutató előtt érkezett leveledre is válaszoljak – nem írok Hegelről, mert kijelentted, hogy nem hagyod magad Hegellel provokálni. Csak azt ne teted volna hozzá, hogy „túl közhelyes ma már e fickó”, és „be is rozsdásodott ez a fegyver”; mert a lét objektív valóságából és az ember gondolkodásából levezetett dialektikája ma is megkérdőjelezhetetlen. Az erre épült hegeli esztétika alap-tétele pedig, mely szerint a művészet a gondolatokat érzei, az intuíciónak fölkinálkozó alakban tükrözi, ma is igaz. Továbbá a múlt levelemben kifejtetteket támasztom alá azzal a nyilvánvaló jelenséggel, hogy a művészet az utóbbi száz évben a régi, szimbolikus és torzított formákhoz fordult vissza az ellentétes irányú, spirálvonalú úton; valamint nem lehet állítani, hogy a mai műalkotásokban több érték rejlene, mint a régiekben, tehát az idő múlása magasabb rendű műveket hozott volna létre.

De csakugyan hagyjuk Hegelt, van más, amit megbeszélünk csakugyan érdemesebb. Itt van mindjárt az általad említett Giorgio Agamben; köszönet, hogy ráirányítottad figyelmemet, izgalmasabbnak tűnik, mint Rudolf Steiner.

Elindítottam műve, „A profán dicsérete” beszerzését az egyik könyvkereskedőnél; mert remélem, nem „kiagyaltak” okoskodásai. Aprópó, könyvkereskedők, bonyolultabb háló szálain futkosnak, mint a pók. Az Íróportrék második kötetét nem tudták még beszerezni (az első megvan), beszerezték azonban azt, amit nem reméltem, amit most én hadd ajánljak figyelmedbe. A múlt évben a Jelenkor Kiadó adta ki Gintli Tibor és Schein Gábor Az irodalom rövid története c. munkáját (amely a realizmustól máig taglalja a legérdemesebb tudnivalókat). Kiváló mű, de azért fenntartásokkal olvasd. Azt hiszem, olvasmányélményeiken alapszik minden megállapításuk (ítéleteik), mint Babits Mihály Az európai irodalom története c. gyönyörűséges munkája vagy Ágh István Fénylő Parnasszusa (utóbbi most olvasom, Balassi, Csokonai, Ady költészetéről vall varázslatos előadásban), azaz kevésbé tűnnek oly tárgyilagosan távolságtartónak, mint Szerb Antal A világirodalom történetében. A két történész pl. azt írja Füst Milánról, hogy költészetét „korántsem befolyásolták olyan mértékben az esztétizmus poétikai elvei, mint a laphoz [ti. a Nyugat-hoz, B. H.] kötődő szerzők többségét. Füst költészetének legfőbb ambíciója ugyanis nem a szépség szövegbeli létrehívása, hanem az elementárisan erőteljes hatás elérése.” Szerintem ez így nem igaz. Füst hangsúlyosan írta, hogy a művészetben „voltaképpen semmihez se fűződik több érdekünk, mint a szépséghez”. Ugyancsak a Látomás és indulat a művészetben c. művében jelentette ki: „A művészet gyönyörködtessen, ez a legfőbb tételünk”, majd folytatta: „mindenekelőtt gyönyörködtetnie kell minket, s ha ennek megfelel, akkor már számos további célnak is megfelelhet”. Volt-e, ki nála jobb, meggyőzőbb munkát szentelt volna a szépségnek, mint éppen ő? Lehet. Én nem tudok róla.

Végül a verebekről. A verebek máról holnapra Veszprémből is eltűntek. Döbbenetes. Nem túl rég még versben emlegettem „a nagy veréb-zsinatot” hajnali balkonomon, és most szomorúan keresem őket. Ha megírnád e-mail-címédet, elküldeném ezt a verset (talán a Tempevölgy jövőre megjelenteti) Pitymallattól napkeltéig címmel; mert verset kézzel másolgatni nem szeretek, csak javítás végett; viszont levelet írni meg e-mailen nem szeretek, mert gyorsabban fut kezem-tollam ezen a papíron, jobban képes gondolataim-érzéseim után futni. Barátsággal öllelek, kedves barátom! Huba

*

Budapest, 2008. október 27.

Drága Barátom! A Te tollad könnyedén fut a papíron gondolataid nyomában, én meg olyan vagyok, mint egy tyúk vagy kappan toll nélkül: leforrázva. Vagy mint az ökör: húzom lustaságom igáját, verem a billentyűket. És itt van még Hegel is, aki elől, látom már, nem térhetek ki szó nélkül. Jön szembe velem. Meg kell adnom magam, kedves Hubám, el kell ismernem „e közhelyes fickó” zsenialitását. Hanem az az övé, s csak ritkán magyarázóíé. Hegelt könnyű leegyszerűsíteni. Túlságosan nagy a csábítás erre. Nem véletlenül persze, mert Hegel, miközben az arisztotelészi azonosság tételét a tagadásával, illetve a tagadás tagadásával váltotta föl, s ezzel megújította a logikát, ugyanakkor (ontológiája révén) önkényes kiterjesztésének hibájába is esett: a logikai kategóriákat ontologizálta. Túl fényesre sikeredett így lételmélete és világmagyarázata. Ma már

---

ez eléggé nyilvánvaló: a valóság (a rajtunk kívüli, de a bennünk lévő is) túlságosan heteronóm ahhoz, hogy jelenségeit néhány logikai vonatkozásra redukálni lehetne. A világszellem önmozgásának, az abszolút eszméhez vezető útnak általa fölállított (meglehetősen determinisztikus, determinisztikusan optimista) teóriáját a történelem, történelmünk (sajnos) sehogy sem akarja igazolni. Minduntalan lekési a hegeli vonathoz a csatlakozást. Kénytelen szaladni utána. A fejlődés szép eszméje ennek következtében (mintegy kificamítva a bokáját) elkezd sántítani. Legalábbis az én szememben, kedves Hubám – ezért történhetett, hogy hegeli okfejtésed iránt (elismerem: eléggé udvariatlanul) csak kevés megértést tudtam tanúsítani. Ugyanakkor el kell ismernem Hegel gondolatfutamainak kivételes ökonómiáját, a bennük mutatkozó valódi bölcsességet. Szinte félelmetes világának tágassága, tapasztalatainak bősége, találatainak hajszálpontossága. Ha ezekre tekint az ember, hajlandó megfélemedezni rendszerének közismerten gyenge lábazatáról. Azt hiszem, az előbbieken (és inkább csak ezekben) mi is nyugodtan követhetjük (vagy idézhetjük). Most én is megpróbálkozom veled, éppen az általad fölvetett témában, „a gyanútlan olvasókat elgázoló arc-nélküliek”, az „irodalmi turkálók” jellemzésére. (Hegelnek ez az okfejtése igazi trouvaille, a lehető legpontosabb, fogalmazóját a tárgy abszolút birtokosának mutatja.)

Az *Esztétika* első részének harmadik fejezetében, a művésről szóló alponatokban olvasom a következőket (fölteszem, Te is ismered, de bemásolom, mert bemásolni is élvezet). Mindenekelőtt az ihlet jellemzéseként: „Az igazi ihlet valamely meghatározott tartalom lobban lángra, amelyet a képzelet – művészi kifejezése céljából – megragad; az ihlet ennek a tevékeny alakításnak az állapota mind a szubjektív bensőben, mind a műalkotás objektív kivitelezésében, mert mindkét tevékenységhez nélkülözhetetlen.” Már ebből a meghatározásból is kitűnik Hegel alapkoncepciója a műalkotás lényegéről: az igazi műalkotásban a tárgyi és a szubjektív oldalnak maradéktalanul egyé kell válnia. Szinte paradox, de Hegelre nagyon is jellemző, és telitalálat értékű, hogy az alkotásnak éppen ebben a „tárgyszerűségében” látja a művész (a művészet) eredetiségét. Erről a *Modor, stílus és eredetiség* című részben a következőket írja: „Az eredetiség ennél fogva a valódi objektivitással azonos, és oly módon egyesíti az ábrázolás szubjektív és tárgyi elemét, hogy a kettő már semmiféle idegen mozzanatot nem tartalmaz. Az egyik vonatkozásban ezért a művész legsajátabb bensősége fejeződik ki általa, másfelől mégis csupán a tárgy természete tárul fel, úgyhogy a művész sajátyszerűsége kizárólag a tárgy sajátyszerűségeként jelentkezik, és ugyanúgy ebből a tárgyból jön létre, amiképpen a tárgy az alkotó szubjektivitásából.” A művész és a tárgy „sajátyszerűsége” tehát összetartozik, ha nem, a műalkotás eredetisége, sőt, maga a művészet szenved csorbát. Ilyenkor jön az „idegen elem”: a szubjektív önkény, az „ötletbörze”, a művészet címén folytatott szélhámosság és különcködés. Erről-ezekről a következőket olvasom: „Az eredetiséget ezért mindenekelőtt el kell határolnunk a pusztá ötletek önkényétől. Mert eredetiségen rendszerint különbségek létrehozását értik, amelyek az adott módon kizárólag egy bizonyos szubjektum sajátjai, senki másnak nem juthatnának az eszébe. Ez azonban csupán rossz partikularitás.” E jellemzést Hegel még humor és irónia címszavak kapcsán is folytatja, ugyanilyen értelemben, úgyhogy ezektől már eltekinthetünk. A fent mondottakból az

---

is nyilvánvaló, hogy az ilyen „alkotóművészek” (állítólagos „alkotóművészek”) kóklerkedésének leleplezéséhez nem szükséges semmiféle „regressziót” feltételeznünk. Ezek az urak vagy hölgyek már Hegel korában is kiválóan működtek.

S most nézzünk másokra, mindenekelőtt a kötetbemutatóra. Azt hiszem, igazi sikertörténet. Nekem is ez volt a benyomásom. Kellei extravaganciája, a szerzővel szemben magának megengedett ironikus hangja nem volt túlságosan illendő ugyan, de ebben az esetben, tekintve hogy válaszaiddal mindvégig uraltad a helyzetet, nem hatott rosszul. (Még állítólagos „mellébeszélésed” is frappáns volt: a nő-kérdést firtató mondatokra szellemes válasz volt a nemi ösztönre alkalmazni Freud szublimációelméletét.) A moderátor vitorlájából a szelet a magadéba tudtad fogni, s ez mindvégig feszültséget teremtett, dinamikát, melyet a közönség figyelme honorált is. Kovács Attila zenei improvizációról és Csermely Zsuzsa „dalairól” ambivalens benyomásokat szereztem. Maguk a produkciók igényesek voltak, de szerintem műfajukban nem illettek az est jellegéhez. Hollós Máté zeneszerző véleményét idézhetem ide: jó, értékes, szép (stb.) az ékszer és a bizsu egyaránt lehet, mégsem tanácsos összekeverni őket. Nem is tesszük. Ebben határozottan működik értékítéletünk. Nem így a költemények esetében. Többnyire könnyűzenei produkciókat kapunk megjelenítés címén. Ezek népszerűsége persze hízelelget a költő hiúságának (ennyit azért megengedhetünk szegénynek!), mégis, az igazi az, amikor komolyzenei alkotás születik egy-egy vers nyomán, vagy ilyen kíséri az estet. (Czigány György legutóbbi kötetbemutatóján pl. maga ült zongorához Liszt-műveket előadva.) Félre ne érts: nem várom, hogy zongorázni tanulj, nekem éppen elég a költészeted is! (Zongor Gábortól ez, mármint a zongorázás képessége inkább elvárható lenne.) A veszprémi estről (éjszakáról?) szólván végezetül a kulináris élvezeteket is említenem kell. Szerény vacsoráról beszélsz, én meg vadhúsokra, márkás borokra és hasonlókra emlékezem. Elképzelem, mit eszel, amikor nem szerény vacsorádat költöd! Te vagy szerény (vagy ironikus?), kedves Huba! Én mindenesetre *fejedelmi* ellátást köszönök.

A könyvajánlatot ugyancsak. Gintli Tibort személyesen is ismerem (Schein Gábort távolabbról), tankönyveket is írtak, ezekből rövid ideig tanítottam is, illetve tankönyvcsaládom készítésekor tanulságaikra támaszkodtam-támaszkodhattam. Két kiváló szerzőről van szó, valóban. Különösen Scheinről lehet ilyet mondani, aki költő, regényíró és újabban drámaszerző is egy személyben. Említett irodalomtörténeteket, sajnos, nem ismerem, de próbálok könyvük közelébe férközni. Hogy Füst Milánt, a *költőt* igyekeznek a Nyugat esztétizmusáról leválasztani, arra nyilván megvan a jó okuk, fölteszem, de egyelőre tartalékolom ezzel kapcsolatos sejtéseimet. (Előbb csak olvassuk el a művet!) Viszont neked (is) igazad van, amikor Füst *esztétikájából* a gyönyörködtetés elvét emeled ki. Lehet, hogy e két állítás között nincs is ellentmondás?

Kíváncsian várom a versedet, melynek már a címét is figyelemre méltónak találok (*Pitymallattól napkeltéig*). E-mail-címem nem változott, de azért ideírom – csupán ennyi, ez bizony nem vetekedhet a Te verscímeddel. Barátsággal üdvözöllek: Pali

Ui.: Muszáj még egy utóiratot is idebiggyesztenem. Levelem kinyomtatása és postára adása előtt ugyanis megvettem Gintli–Schein irodalomtörténetét

---

(Az irodalom rövid története II., Jelenkor K., 2007). Talán nem kellett volna? A két kiváló szerző „közvetlenségét”, amit dicsérsz, Barátom, meglehetősen kategorikus ítéletek sorának látom. Ez persze megkönnyíti az olvasó dolgát, gyakran azonban, mint engem is, ellentmondásra ingerel. Nincs apelláta! Akkor már inkább Szerb Antal állítólagos „távolságtartása”! Bevallom neked, én jobban szeretem a megértésre, mint a hűvös és fölényes objektivitásra törekvő irodalomtörténeteket. Jobb szeretem (ilyen vagy olyan hagyomány alapján) a művek párbeszédbe hívását. Gintliék esetében, ha nem tévedek, ilyesmiről kevéssé lehet szó. (Annak ellenére, hogy *A magyar irodalom története* című, az irodalomtudomány új paradigmáját képviselő irodalomtörténet munkatársaiként szinte ugyanakkor „a töredékes és plurális narratíva” követelménye mellett tették le a voksukat.) Saját kézikönyvük ezzel szemben mintha éppen az előbbi kiadványban kárhoztatott „célélvű” irodalomtörténet-írás és a „megkérdőjelezhetetlen objektivitás” apostolaiként mutatná őket. Adyt az Én szerepét abszolutizáló-mitizáló költészet elavult sémái felől kiindulva közelítik, Babits kései költészetét az etikai üzenetnek a mai olvasói elvárásokban problematikus volta felől. Az emigrációba vonuló Márait „egy vereségre ítélt értékes hagyomány, a klasszikus polgári humanizmus” utolsó képviselőjeként mutatják, „akinek sem kérdései, sem válasza nincsenek az őt körülvevő világról, csupán ítéletei”. Illyés Gyula „eszményei-utópiái” (szerintük) mára kiüresedtek, Nagy László költészetében „a vad szubjektivitás mítosza” apokaliptizálja az Én és a világ ellentétét”. S bár látnom kell, hogy a „mai olvasónak” a kézikönyv szerzői által kivetített kívánságain, e mérlegen a tárgyalt életművek belső mozgásai is megjelennek (néha ugyancsak érzékletesen), a szerzőpáros szempontjai közül mintha éppen a történeti szempont, a saját kor saját horizontja illant volna a semmibe. „Az irodalomtörténet provokációja.” Egy irodalomtörténeti kézikönyvben enyhén szólva is groteszk hiány. Jellemzőnek vélem azt is, hogy a szerzők kiket nem tartanak még csak a felsorolás (a névmutató) szintjén sem említésre méltónak. Egyáltalán nem szerepel a kötetben pl. Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Deák László, Fodor András, Gion Nándor, Horgas Béla, Hubay Miklós, Kalász Márton, Kálnoky László, Kányádi Sándor, Kemsei István, Kiss Benedek, Lator László, Parancs János, Rába György, Rózsa Endre, Simon István, Utassy József, Vészi Endre (stb.) neve. Miközben... de ezt nem folytatom, mert nem szeretnék a másik oldalon sem kirekesztést. Talán ez a legfontosabb szó: a kirekesztésé. Domokos Mátyás Orbán Ottóval folytatott beszélgetésében (a Rádióban, 2000-ben) Kálmán C. György Nagy László költészetét megkérdőjelező írását (*Mi a bajom Nagy Lászlóval?*) mindketten éppen emiatt, a kirekesztő szándék miatt kárhoztatták. Orbán Ottó e beállítódással szemben a szolidaritás fontosságára hívta föl a figyelmet: „jószerivel egyebünk sincs, mint egymás művei [...] mi, közép-európai szellemi lények csak így, együtt vagyunk igazán azok, akik vagyunk” (Domokos Mátyás: *Szembesülés*, Nap K., 2003). Ortegára hivatkozva emelte ki az ilyen vizsgálódásokban is elengedhetetlen szeretet szükségességét, a képességet, amely „éppenséggel nem vakká tesz, hanem hozzásegít ahhoz, hogy többet lássunk és megértsünk abból, amire vonzódásunk irányul, mint a közönyös, hideg tekintet” (vö. *Nagy László – 2000-ben*, in: *Szembesülés*, Nap K., 2003). Ha nem is közönyösség és hidegség, de valami hűvösség megcsapja az olvasót a fönti irodalomtörténet

---

---

olvasásakor. Ráadásul nézeteikben intézményes támogatást, hinterlandot is kapnak. Ne gondold, kedves Hubám, hogy az idézett szerzőpáros „olvasmány-élményein” alapuló véleménynyilvánítása, „közvetlensége” kizárólag az egyéni látásmód diadala lenne.

*

Veszprém, 2008. november 7.

Palikám, drága Barátom, csakugyan ideje végeznünk Hegellel, belátom, de Te is láthatod, nem olyan könnyű. Hogy egyszerűsítsem erre vonatkozó dialógusunkat: nem dicsértem korábbi leveleimben sem, amit kárhoztatsz, tehát lételméletét (ontológiáját), pontosabban a világszellem önmozgásának, az abszolút eszméhez vezető útnak általa fölállított teóriáját (amikor először olvastam is „csinálmánynak” tűnt). Legjobb emlékezetem szerint ezt szóba se nagyon hoztam, vagy ha hoztam is, mellékesen. „Mindössze” dialektikáját – mint az objektív és szubjektív valóság általános mozgástörvényeit, mint létező jelenséget (amit viszont nem ő talált ki, „csak” zseniálisan felismert) – vetítettem rá újkori kultúránk stílusirányzataira, mondván hogy azokra is jellemző, ami a mozgásformákra általában: nem feltétlenül egyenes vonalú fejlődésnek vagyunk tanúi; koronként következhet visszafejlődés is, amikor a progresszió és regresszió ütközetében a regresszió a domináns. E tény kézzelfoghatóan és szellemmel láthatóan is tapasztalható egy-egy adott kor művészeti produktumait nézve. Ládd-e! milyen jó, hogy mindez szóba került; öllek, hogy idézel Hegel esztétikájából – öröömre –, mert biz’ érdemes érett (vagy inkább vénségtől ingatag?) fejjel újraolvasnom legalább a mostanság engem érdeklő oldalakat. Elő is kaptam, leporoltam; a baj csak az, hogy egyszerre tucatnyi más könyvet is olvasnék, mohón, olyan lázzal – el tudod-e képzelni? –, ahogyan – teszem azt – nőket szoktam ölelgetni; szenvedéllyel, habzsolva a gyönyört.

Minek is foglalkozom holmi „arc nélküli” kortársaink erőlködésével! Csilapodnom kell, hisz lehet, talán nincs is igazam némelyikük megítélésében. Az irodalomtörténeti perspektíva hiánya megfoszt bennünket a jelenkori műalkotások, kortársaink értékeinek tévedés nélküli felbecsülésétől, a biztos értékrend megállapításának lehetőségétől. A kortársak nagyságára sokszor csak árnyékuk hosszúságából és a nap helyzetéből következtethetünk. Arról nem is szólva, hogy minden szobalevegő megáporodik, ha időnként nem szellőztetünk. A szellőztetés lényege pedig: a kicserélődés folyamata fizikai és szellemi értelemben egyaránt. Időnként ki kell cserélni a megáporodottat, a dohos gondolatokat, a szabad lélegzésre már nem alkalmas irányzatokat. Friss levegőt! Ezen egyszerű tapasztalatból és vágyakozásból táplálkozik minden elégedetlenség, a forradalmak eszméje. Amikor legföljebb csak arra kell vigyáznunk, hogy a hamis feliratú útjelző táblák ne tévesszenek meg: a haladás iránya arra volt és lesz, amerre a szabadság valamennyi dimenziója (fizikai, szellemi, politikai, erkölcsi, anyagi) megvalósíthatónak tűnik.

Köszönöm, hogy visszatértél a kötetbemutatóra és hallhatom felőle véleményedet, benne a magam közszerepléséről. Sok visszajelzés érkezett, de a Te szakavatott észrevételeidet nem szíviesen nélkülöztem volna. E visszajelzések persze egymásnak ellentmondóak, amiként az ízlések, felkészültségek is.

A jövőre nézve mégis hasznos tudnom felőlük, hogy legközelebb figyelembe vehessem a fontosabbját; ha lesz legközelebb.

Valami lesz, mert nov. 28-ra egy helyi klubkönyvtárba irodalmi beszélgetésre, felolvasóestre hívott az EGETE (Egészség és Egység a Természettel Egyesület) társasága – majd beszámolok erről.

Örülök, hogy a Gintli–Schein-irodalomtörténettel kellően feldühíthettek. Csakugyan dicsértem volna „közvetlenségüket”? Kritikai megjegyzésemre emlékszem Füst Milánt elemző zátonyra futásuk kapcsán, és arra, hogy Szerb Antal – Babits Mihály összevetésével próbáltam irodalomtörténeti megközelítéseiket jellemezni, minthogy abban Babitshoz állnak közelebb, ami nem azt jelenti, hogy azt a nivót elérnék. Pláne nem kirekesztéseikkel. Egyáltalán az irodalomban, művészetben mindenfajta kirekesztés szellemi szegénységre vall, ilyenkor olyan érzésem támad, mintha fekáliába lépnek – bűzlik.

Írod, hogy mindjárt veszprémi kiruccanásod másnapján kórházba kerültél agyi infarktusaid miatt – alig merem remélni, hogy ez nem hozható okozati összefüggésbe a könyvbemutató sokkoló élményével. Valld be, ha én voltam – akár áttételesen is – szellemi rosszulleted kiváltója!

Ha így lenne, folytatni se merném híradásaimat. Pedig félretéve önmérsékletemet, született szerénységemet, amely súlyosabb, mint egy sántaság a zebrán, arról kéne szólnom, hogy 2009-ben összehozni szándékozom egy vékonyabb kötetet (75 vers), 2010-es kiadást remélve. Erről jutott eszébe Fenyvesi Ottónak (fatális véletlen?), hogy 2010-ben bizonyára 75 éves leszek. Nosza azt indítványozta, hogy az itteni Művészetek Háza kiadna ennek örömeére egy jubileumi (esszé-kritikai?) kötetecskét a versvilággal foglalkozó írásokból, de ki szerkessze? Németh István Péter nem vállalta (érthető, egész napos munkája van egy múzeumban, betegeskedik is), hanem azt mondta, legjobb választás lenne valami fiatal titánra bízni az effélét, aki első diplomamunkája gyanánt előállíthatná a „műt”. Ilyen fiatal irodalomtörténészt persze nem ismerünk. Vajon Te ismersz-e? Ez csak úgy eszembe jutott, nem akartam elhallgatni előled a témát, amely a továbbiakban jobb, ha nem foglalkoztat. Van elég bajom: megújítják-e jövőre a szerződésemet a bíróságon? Létkérdés. Hogy esztétikáról beszéljek a klubkönyvtárban a hónap végén? Szellemi luxus. Ölel: Huba

*

Budapest, 2008. november 20.

Kedves Huba! Megijesztesz, ha ennyire megijedsz állapotom miatt, ennek pedig beláthatatlan következménye lehet: levélváltásunk sebességének egy idő utáni fokozhatatlan felgyorsulása. Csak tegnapelőtt kaptam kézhez legutóbbi leveledet, tegnap már be is másoltam a gépembe, ma pedig, látod-e, már válaszolok is rá. Ha Te is követni akarsz ezt az iramot, s eme írásomra mindjárt reagálsz is, számításaim szerint egy héten belül megkapom a Te újabb leveledet. És így tovább. Vállalhatjuk mi ezt a tempót, kedves Hubám? Nem. Akkor pedig nem érdemes (nem szabad) ennyire aggódnunk. Az aggodás nem segít. Remélem, csak az agyammal van baj, nem a szellememmel. Majd megpróbálok az utóbbival az előbbire minél kevésbé támaszkodni. Vízen járni, vagy ahogy a madár repül: a pusztá levegőre hagyatkozva a talaj fölött lebegni.

Szívesebben beszélek Tunéziáról. Nekem már a repülőgép is nagy élmény volt, talán azért, mert általa (elvileg) két óra alatt a téből a nyárba lehetett jutni. Azért csak elvileg, mert odafelé egy kicsit „megkocsikáztattak” bennünket: Bukarestben is leszálltunk a hazatérő román turisták miatt. (Így aztán az egész délutánt igénybe vette utunk.) Nem tudom, jártál-e már az iszlám világban, Hubám? Ha igen, tapasztalhattad az ittenivel szembeni különbségeket. Én annak ellenére is (tapasztaltam), hogy Tunézia viszonylag nyitott ország, fő iparága a turisztika (bár gabonát, olívaolajat és bort is exportál, jóllehet területének nagy része sivatag). Ez utóbbihoz helybe kell menni. Lehetett is egy kb. 1000 km-es, kétnapos különúttal, amire most nem vállalkoztam. Tevét és homokot közelebb is találtam, az előbbit ki is próbáltam. Sokkal lassúbb, mint általában az ottani élet. Hihetetlen a tempó, már egy 200 ezres város közlekedésében is. Minden kis lyukba azonnal befurakodnak. A járdán (és a bazárban meg mindenütt) nagyon udvariasak, mindenféle gesztusokat tesznek, ezeket azonban csak pénzzel lehet viszonzni. (Ezért aztán hamar meg kell barátkoznia az embernek a nemet mondás kellemetlen érzésével.) Erős elnöki uralom van az országban, már most a jövő évi (jövő év végi!) választások plakátjaival van tele az utca, nem is eredménytelenül: általában 90%-os a kormánypárt sikere. Viszont stabil a rendszer: már 1956 (a függetlenség kivívása, Burgiba hatalomra kerülése) óta változatlan a politikai irányultság, óvatos kiegyensúlyozottság jellemzi: semmi fundamentalizmus, kulturális téren nyitott (már csak az idegenforgalom miatt is), a médiában a fogyasztóiség hangsúlyával, ugyanakkor a hagyományos életforma jelenléte is megfigyelhető, bazár, saját bankok, a nagy multi cégek hiánya, enyhén protekcionista külgazdaság. Valami ilyesmit láttam, meg két medinát (ez fallal körülvett óváros bazárral, ribattal /kolostorerőddelel/ és természetesen külön mecsettel, minarettel – ez utóbbi ma már mű-müezinnel működik: hangszóró naponta ötször). A medinán kívüli világban semmi „romantika”: hatalmas autóforgalom (a mi pénztárcánkhoz viszonyítva olcsó a benzin, külföldinek a taxi is, a tömegközlekedés bizonytalan), az utak mentén értelemszerűen rossz a levegő, némi kis piszok után nem kell nyomozni, a szép tengerpartokat elcsúfítják a szörnyű szálloda-monstrumok. Ezekben viszont (de csak **** fölött) „keleti” a kényelem.

Azt hiszem, Tunéziáról és az arab világról egyszerre ennyi elég is, különösen akkor, ha Te is jártál már errefelé. Ebben az esetben viszont (majd) kicserélhetjük a benyomásainkat és a véleményünket. Mint Hegellel kapcsolatban is (tettük). Apó, Hegel: a mai létezésre (kultúrák között és kultúrán belül egyaránt) nehéz logikai kategóriákat találni, s gyanúm szerint egyre nehezebb. Inkább vagyok híve a konkrét tapasztalatnak: az utóbbi időben (ahogy öregszem) egyre kisebb hajlandóságot érzek az általánosításra. Vagy ennek paradox formáját tudom csak elviselni, azt, amely meg is szünteti kategorikus jellegét. Nemrég pl. egy 12.-es irodalomtankönyvvel gyűlt meg a bajom hasonlók: hipertextes elrendezése és az irodalmi időtapasztalatra az alinearitás „logikáját” erőltető (posztmodern?) szemlélete miatt. Úgy látszik, már a mai tantárgy-pedagógiában (is) ez a „trendi”. Ebbe nem fér bele jóformán semmi, ami „lineáris”, jóllehet (Vilém Flusser szerint) az írás lineáris, az olvasás lineáris, a történelem lineáris. Akkor most mi van? A könyv vége? A történelem vége? Tényleg? És az ilyen szemlélet nem „lineáris”? Valami olyasmit tudnék állás-

---

pontként elképzelni, amely szerint nem egy idő létezik. Ahány ember, annyi idő. Úgy gondolom, ez a helyes (mert kellően toleráns és tágas) felfogás. Ahogy írod is: csak semmi kirekesztés, semmi fekália!

A versed ismét nagy gyönyörűséget szerzett: hajnal, balkon, verébzsinat, Isten és baromfinép egy lapon – ez rád vall, kedves Huba! Számomra Te vagy a versbeli, csőréből megérett aranykalászkodó hullató (egy kicsit szintén megérett!) kiskakaska. Örülhetsz, Barátom, miként tyúkjaid és olvasóid is. Én irodalmi terveidnek is. És ölellek: Pali

*

Veszprém, 2009. március 10.

Palikám, drága Barátom, jó volt bizony személyesen is találkoznom Veled Balatonfüreden, mert minden azért nem mondható el levélben, amiként személyesen sem. Talán emiatt írjuk verseinket. Mert úgy, ahogyan a líra teszi, se hétköznapijaink, se ünnepünk el nem mondható; se élőszóban, se prózában nem kifejezhető érzelemvilágunk ezernyi árnyalatú hangulattartalma. Hát persze, a líra nem ábrázolható érzésekről szól, azok hangulatai csak képekkel, hasonlatokkal érzékeltethetőek, a képekhez (hasonlatokhoz) pedig szavakat kell találnia a költőnek. Alkalmas szavakat, melyekkel életre kelthetők a képek, látomások. Az én fejeződik ki az átélt élmények megjelenítésével. Az élet élményeink összessége (Schopenhauer, Nietzsche, Bergson); az életet „átélni” nem lehet, csak élményeinket. Elfog az érzés, indulat, amely a külvilág ezernyi impulzusából növekszik látomássá (talán ezek azok a mozaikok, melyekről Suhai Pál beszél Búzás Huba képalkotásai kapcsán): hangulataim így képpé formálódnak, képeim pedig hangulatokká változnak benned, amikor versemet olvasod.

Csend van. Mintha elhagyatott vasúti pályaudvaron kutyaként bolyongnék.

Az indulat, az érzések képzeletben emlékekre utaló szavak által asszociálódnak a külvilág tényeivel és növekednek látomássá. Az érzés egyedisége fejeződik ki e szavak által, de már hangulatokkal telítve. Talán ezen múlik a vers érzelmi telítettsége. Töreksem is arra, hogy a vers egyetlen nagy sóhajlás vagy kiáltás, vagy egyetlen üde mosoly legyen – a sok-sok képmozaik egyetlen nagy látomássá legyen, vagy épp fricska az orrotokra. A vers esztétikai vitalitása persze nyelvétől függ. Csak újszerű nyelv lehet képes arra, hogy képek elképzelésére kényszerítsen, új hangulatokat sugalljon, megjelenjék az olvasó képzeletében az eredeti érzés minden melegével, lüktetésével.

Az újszerű nyelv a festészetben „modulációt” jelent, pontosabban: az újszerű nyelvnek a moduláció felel meg. Cézanne „modulációval” szerkesztette a kompozíciót: az alkotó síkok finom egybehangolásával; ugyanezek a modulációk érvényesültek a kubizmusban is. Mindezt el kellett mondanom ahhoz, hogy kijelentsem: éleslátásod rendkívüli, Palikám, amikor a képalkotásomról beszélsz; magam sohasem ismertem volna fel tulajdon költészetemben a jelenséget: „a mozaikszemcsék egymás mellé rakosgatásával képes hatalmas (egyszerre kubista és szürrealista víziójú) pannót készíteni”. Azért nem ismertem volna fel, mert mindeddig ösztönszerűen, nem tudatosan építgettem így képeimet. Köszönöm, hogy erre rámutattál! Ezentúl tudatosan is élvezni

---

fogom ezt az alkotásmódot. Cézanne és a kubisták modulációi és az én mozaikszemcséim között egyenes az összefüggés (most már látom), a szürrealist én fűzöm hozzá. A szürrealis három szintje: a szubjektív, a kollektív és a kozmikus tudatalatti – mondta Breton. Mindezek csakugyan megjelennek mozaikszerű, klipszerű, szokatlan képépítgetéseimben: kapcsolat létesül olyan jelenségek, létezők között, melyeket addig együtt sohasem képzelhettünk, miáltal a „világ” új jelentést nyer, a konvenciókon alapuló világban megjelenő „csoda” (még ha jelentéktelen is) fantasztikumával szinte megsemmisíti az addigi konvenciókat. Valahol olvastam: ha a valóságot e módon felrobantjuk, széthullik darabjaira. Eme darabokat, a „mozaikokat” rakosgatom új valósággá, miáltal csodálatosan szabaddá válik a szó. Így a szó – mondja Aragon – maga a szürrealis, a valódi valóság atomja. Elárasztja a természetfölötti fénye. És folytatja Aragon: a lélek szemügyre veszi a valóság és irreális viszonylatát, a szürrealist, amely közös horizontja vallásoknak, mágiáknak, költészetnek, örületnek, részegségnek és silány életünknek. – Még egyszer köszönöm, hogy képalkotásomról szólva minderre ráébresztettél, Palikám, Te tüneményes elme!

Baráti szeretettel öllelek, Huba

*

Budapest, 2009. március 18.

Drága jó Barátom! Nem mondom, hogy nem esett jól dicséreted, mégsem gondolom, hogy nincs egy kis túlzás is benne (már ami az én szerepemet illeti). Igazságmagja nem nagyobb, mint a kagyló belsejében egy homokszemnek, „az idegen anyagnak” (amely persze jó esetben a gyöngy képződését is kiválthatja). Ez utóbbi viszont már kizárólag a kagyló műve (a Te mozgékony fantáziádé!). Én tehát úgy látom, hogy legutóbbi leveled „élelátásomra” vonatkozó állítása csak nagy megszorításokkal igaz. Az én érdemem a Te fölismerésedben csekély, legföljebb homokszemnyi. (Ezzel persze nem akarom megkérdőjelezni az alkotómódszeredre vonatkozó állításomat, s a tiédet sem. Az pedig, hogy hasonlóképpen látjuk eljárásod lényegét, számomra külön öröm.)

Amit a lírai alkotások sajátosságairól, a „szavakkal kifejezhetetlen” érzések kifejezéséről mondasz, igaz. Valamilyen szinten az is, hogy „az én fejeződik ki az átélt élmények megjelenítésével”. Én azonban itt egy kis disztinkcióval élnék. Nem gondolom ugyanis, hogy a szerző és a művében megszólaló alany (az a bizonyos „lírai én”) azonos lenne. Ez utóbbi szintén az alkotói munka eredménye. Más nem is lehet, különben nem lehetne a mű egyik összetevője. A szerző tehát a maga hús-vér valóságában (ideértve emlékeit, érzelmeit, hangulatait is) szükségszerűen „kívül marad”. Másfelől persze benne van az alkotásban, de csak úgy, ahogy a kirakatrendező is a kirakatban. A művet szerintem nem utolsó elképzelés kirakatnak tekinteni, az alkotás folyamatát pedig kirakatrendezői tevékenységnek. Ebben is ott az alkotó (a kirakatrendező), de csak produkciója révén, nem pedig „valóságosan”. Csupán a „kitett” tárgyak megválasztásában és elrendezésében, az anyagfelhasználásban, a kompozícióban és egyéb „formai” megoldásokban. A „hazugságban” (à la Arany).

Ezt egyébként Te is megerősítéd leveled második felében, Cézanne modulációról és a szürrealisták (Breton, Aragon) felfogásáról szólván. Nagyon

---

helyesen állapítod meg, hogy (a valóságdarabkák mozaikszemcséihez) „a szür-reálist” (ha úgy tetszik, „a szubjektív, a kollektív és a kozmikus tudatalattit”) „én fűzöm hozzá”. Vagyis Te. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy mindez a szavak birodalmában történik, akkor már tényleg előttünk áll a költészet lényege: a szavakkal és a szavakból való teremtés. Annak a bizonyos „ennek” (és érzéseinek, hangulatainak, emlékeinek stb.) a teremtése is. Mondhatnám azt is, hogy születése. A vers „születő szó”, de legalább ennyire „születő én” is. Mint ilyen, autonóm létező anyjával és bábájával, a költővel szemben is. „Mosolyog a lány emlére, miközben növeszti körmét és fogát.” Nem folytatom a hasonlatot, mert akkor föl kellene vetni az „apaság” kérdését is, ennek megválaszolása azonban mai, promiszkuus korunkban túl nagy feladat lenne „egy érző kebelnek”. Mégsem bánkódom, inkább barátsággal öllelek: Pali

*

Veszprém, 2009. június 22.

Palikám, drága Barátom, miután aggódásom aaptalannak bizonyult, úgy vélem, ráérősen is írogathatok Neked. Amúgy meg, Isten őrizz, hogy meg-rójalak holmi levelezésünkkel összefüggő hűtlenkedéseid miatt. Barátnőnek még szexben is megbocsátom a hűtlenséget (feleségnek, élettársnak so-hasem); barátnak ne bocsátanám meg, hogy másokkal is kedve szottyán levelezni? Minden a kölcsönös norma-megállapodásokról függ. Magam se vagyok az a kiköpött Szent Kleofás efféle dolgaimban. Azaz: semmi lelki vakláрма!

Gondolom, nem emiatt vagy rejtélyes, hogy – úgymond – „nehezedre esik a dicsekvés”, tehát „indokolatlan szerénységből” nem sorolod viselt dolgaidat. Pedig miért is ne sorolhatnád, ha sikereidről adhat sz számot? A költő-ember – és azok vagyunk, nemde? – nyersen és őszintén beszéljen mindennemű örömeiről, kudarcairól, sikereiről, erényeiről és – pláne, ha kevesek – alá-valóságairól. Talán már mondtam, egyébként Szabó Lőrinc mondta: „A művé-szi rang fokát nem a tárgy, hanem annak kifejezése adja.” Minden versemben megkísérlem, hogy kifejezzem a lehetetlent, úgy értem: a lehetetlen pacákat, aki vagyok. Például ezzel a címmel: „Alávalóságom története” (Tépd le a napot, 112. old.), máskor meg szinte dicsekszem, például: „Idvezültem” (uo., 98. old.). Úgy, hogy ez sohase ártson meg nekünk!

Szinte dicsekszem most is, amikor tudatom: mégiscsak megjelent versem a Tempevölgy 2. számában, csak éppen még nem olvashattam, a címét se tudom, mert nem kaptam meg, és Veszprémben a szokott helyen (egy könyv-kereskedésben) még nem vásárolható meg.

És csupán ennek apropójaként említem, azaz mégse „csupán”, sőt ki-fejezetten dicsekvésként – ugyan miért is ne tehetném, amikor egyébként sokszor fél évig se közöl tőlem folyóirat verset –, hogy hirtelenében négy folyóirat legfrissebb számai közölnek egyet-mást labilis lelkivilágom akut dokumentumai közül: a Hévíz, a Tempevölgy, a Mozgó Világ és a Lyukasóra. Ilyen se volt még, valószínűleg nem is lesz.

Sebaj, továbbra is próbálom tetten érni különféle rémtetteim lelki indí-tékait, majd ezeket kifejezni az „action gratuite” szellemében, talán sikerül, talán nem. Ez az én lelki szemérmertlenségem, késztetés önmagam kíméletlen

---

föltárására, hisz önmagam vagyok a mindenségem. Lehet, hogy csak egy kisebbfajta mindenség ez, mint a kisherceg bolygója Antoine Saint-Exupérynél, de még szóra-se-érdemes élményeimet is törekszem látomásokká gazdagítani. Valahogy a magam különös látása szerint: szokatlan új képzettársításokkal, rendhagyó képalkotások módján. Ahogyan egyszer Suhai Pál fogalmazta meg ezt szabatosan: „a mozaikszemcsék egymás mellé rakosgatásával képes hatalmas (egyszerre kubista és szürrealista víziójú) pannót készíteni”. Arról nem is szólva, hogy e rövid lélegzetű versek egymás mellé rakosgatásával talán teljesebben fejezhetem ki mindenségemet e különös végzetű nép fiaként. Hja, és névnapodon köszöntelek!

Drága Palikám, most én jelentem ki: ha többé sohse válaszolnál, az irodalomtörténet akkor is tudni fogja, barátok voltak, még ha saját bolygóikon éltek is, néhanap üzentek egymásnak, napkeltekor, napnyugtakor. Öllelek, Huba

*

Budapest, 2009. szeptember 10.

Drága jó Hubám! Úgy döntöttem, hogy nem várom meg legutóbbi levelemre a választ (elvégre tudok én magamban is társalogni veled). Hogy le is írom, ez legföljebb csak hab a tortán. De leírom.

Nem felejtettem ám el az ősszel (?) esedékes interjút, s arra gondoltam, hogy készítek eléje egy kis emlékeztető vázlatot. Így történt, de közben az is, hogy nagyon is belemelegedtem a vázlatkészítésbe. Majdnem úgy, mint annak idején művelődéstörténeti albumom képmagyarázataiba: pusztán képalírásoknak indult, aztán az anyag akaratának megfelelően egy 300 oldalas könyv lett belőle. Végül is: megérte a munkát (s a megjelentetést is – megérte !/!).

Remélem, az idemellékelt interjú (egy kissé szintén kigömbölyödött) téziseiről is elmondható lesz majd valami hasonló. Mondjuk, az, hogy „megérte”. Már csak azért is, mert ennek összeállítása kevés izzadsággal járt, levelezésünk szinte kínálta az újabb és újabb szempontokat és idézeteket. De nem elégedtem meg az eddig elmondottakkal, néhány újabb szempontot is sikerült (talán) fölvetnem. Éppen ezért (terjedelem ide vagy oda), szeretnék ragaszkodni e szöveghez, bár tudom, hogy egy interjúnak nevezett valamiben nem a legelegánsabb dolog holmi tézisekkel előhozakodni. Vagy ki tudja? A pontosság itt talán fontosság is.

Ehhez kapcsolódik, de egy kissé már tovább is visz következő hírem. Tegnap volt Praznó barátunk (a volt főigazgató) könyvbemutatója a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Sziporkázóan szellemes, spontán és mindemellett jól felépített műsort láthattam-hallhattam. (A Credóba Pilátusként én is belekeveredtem a könyvről, *Vajda János szerelmeiről* írott recenziómmal.) De nem is ezt akarom mondani, hanem azt, hogy a „mise” végeztével a „tiszteendő úrhoz” járultam, s javasoltam, hogy a folyóirat képzőművészeti mellékleteihez hasonlóan egy-egy költő vagy író munkásságát reprezentáló fejezetet is iktasson (iktassanak) be a Tempevölgybe. S ha már minderre próbáltam rávenni Praznó uramat, nyomtatékul (a nagyobb nyomaték kedvéért) mindjárt a kezébe is nyomtam az éppen elkészült Búzás-téziseket. Válasz még nincs (talán nem is lehet ilyen sietséggel), de ígéret igen. Ebben bízom, és várom a levelet.

Handó Péteré a Palócföldtől már meg is érkezett, ebből kiderült, hogy recenziódat megkapta, s továbbította is az illetékes szerkesztőnek, Nagy Csillának. Ez utóbbinak nemrég jelent meg *Magánterület* (Palócföld Könyvek, 2008) című kötete, részben József Attila- és Szabó Lőrinc-elemzésekkel, részben pedig a mai irodalom nagyon tág és szigorúan elméleti igényű (s ugyanakkor nagyon is személyes mondanivalójú) szemléjével, pontosabban könyvelemzéseivel (Németh Zoltán, Tandori Dezső, László Noémi, Borbély Szilárd, Málk Roland, Szabó T. Anna, Tóth Krisztina, Varró Dániel, Jenei László, Nyilas Attila és Ficsku Pál van a palettáján – mondja valaki, hogy nem gazdag a mai magyar irodalom, legalábbis művekben és személyekben!). A kötet harmadik nagyobb fejezete az ún. kultúra- vagy művelődéstudomány szemléletének megfelelően határterületekre visz, irodalom és főleg képzőművészet határterületére (pl. Tandori *Pályáim emlékezete* című, rajzokat és szövegeket egymásra vonatkozó könyve elemzésével). Stb. Azt is látni kell, hogy az újabb szakirodalom is a kisujjában van – csak tudnám, hogyan szerezte ennyire fiatalon. Azt hiszem, ennyi bőven elég, kedves Hubám, hogy kellően megrettenj: kinek a kezébe is került a recenziód. Állítólag hamarosan megkapod a választ (ha ugyan már nem).

Kíváncsian várom én is. Akkor is írd persze, ha még nem kaptad volna meg (a magadét)! Akár igen, akár nem, barátsággal üdvözöllek: Pali

Veszprém, 2009. november 12.

Drága jó pajtásom, Pál! Az események rendre túllépnek időnkön. Nem rajtunk, az időnkön, azon ti., ami nincs. Ezúttal például semmit nem kellett tennem, a Palócföld megküldte észrevételét, amire reflektálnom illett, majd magát a példányszámot is, melyben megjelent recenzióm kötetedről, költészetedről. Nagy Csilla valóban széles látókörű esztéta lehet.

Köszönöm híradásodat, a hír továbbítását Szokoly Tamás súlyos állapotáról. Erre e-mailben válaszoltam, hogy „megnyugtassalak”, hisz haldoklásának híre nem valós, amellettt hogy állapota csakugyan súlyos. Azóta kétszer meglátogattam.

Szeretnék találkozni Deák Lacival is mielőbb, vele csak telefonon beszélgethettem. Őszintén szólva hiányzik, nagyon jó baráttra lettem benne. Most sem tudom ezt összehozni, sajnos, valami nem várt mindig áthúzza számításaimat, de nem terhellek ezekkel. Most például Pécsre készülök a héten, ahol talán tudok szót váltani Tüskés Tiborral, rég készülök erre.

Hevenyészett kézírásomból láthatod, ágyban fekvé írom e pár sort, mert volt egy aprócska arcműtétem; holmi szemölcsöt kaptak le rólam, és most ki kell hevernem. Nagy ügy, nem?

Irodalom? Palikám, egyelőre tolódik a DVD-ügy, mert a mecénásunk közölte, hogy csak tavaszra reméli az összeg összekaparását, ami vállalkozása fedezetéül szolgál. Jövő évi kötetem kiadásában persze bízom, bár azt is beárnyékolja pár bizonytalansági tényező.

Köszönöm a pentagrammákról való híradásodat, amiről az jut eszembe, hogy igen, a művészet a jelenségek legtömörebb kifejezését, képletét keresi: az írásműnek tömörnek kell lennie, azaz minden lazasága, a stílus minden

---

bohémiaja ellenére szinte ideogramma legyen, vagy legalábbis pentagrammának (boszorkányszögnek) illik lennie. Mert ugyan nem akarom a verset, de hagyom, hogy megtörténjék velem a vers, amely egyébként szerkesztett emóció és attitűd: a külső valóság egy darabjával szemben megnyilvánuló érzéki-indulati magatartás – néha érzelmi bomba. Mert költő az, aki nemcsak érzi, de kifejezni is tudja, amit a filozófus csak gondol. Igazad volt abban, hogy én pl. az atmoszféra lírikusa vagyok, e modern kor egyetemes létélményének és érzéki-életteli pillanatnyiságainak kifejezője, e világ domborzati viszonyai fölött villámló zivatarka, tovarohanó légköri front. Hamarosan elvonulok.

Vigyázz magadra, Barátom, és írj – verseket! Annak van értelme, a többi csak látszat-létezésünk homok-vödör ügyei. Barátsággal öllelek, Huba

Palikám, drága Barátom, mit is monddak, előbb ámultam, aztán egyre izgatottabban olvastam e-mailen tőled érkezett levelezésünket. Mi írtuk mindezeket? Csakugyan magasröptű szellemi termék, igazad lehet abban, hogy kiadandó. Már neki is fogtam a rám jutó rész javításának. A most történő nyilvánosságra hozatal okát azonban (legalább egy borítószöveg erejéig) a kiadónak indokolnia illenék: mert csak hírességek posztumusz levelezését szokás a közvélekedés szerint kiadni, mi pedig legföljebb eminens elmék vagyunk, és még csak el se patkoltunk. A javasolt címet rendkívül jónak ítélem: A tükröd én vagyok, nézd – zseniális. Ki a szófűzés szerzője? Ha rendelkeznék még néhány előttem álló évtizeddel, bizony mondom, írnék még neked pár tucat levelet.

Drága jó Hubám! Rajta, el ne mulaszd! De ne gondold, hogy egy kiadó holmi borítószövegekkel bajlódni tud – kisebb gondja is nagyobb ennél. Önkiszolgáló bolt ez, örülni fog, ha termékünkhöz mi magunk szerkesztjük meg a használati utasítást is. És ne bánd, hogy holtak még nem vagyunk, sem klasszikusok. Majd leszünk. Addig is szerényen ismerjük el: ez nem az a műfaj. Levélesszé – ez valami más. Ha nem látnám, hogy akad még művelője rajtunk kívül is, azt kellene mondanom, mi vagyunk a főltalálói. Bizonyos értelemben igen. (Ahogy a „zseniális” címnek – bevalljam? – én.) Valójában azonban ő, a dialógus e kéretlen műfaja talált föl minket: a mindenkori diskurzus tárgyában éppúgy, mint annak módjában (lám, most is): túl önmagunkon, a Másik tekintetében.

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon/fax: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 307 7